

Sumqayıt hadisələri 1988

Dövri mətbuat 2021-ci il

M ü n d ə r i c a t

- Xuraman İsmayılqızı. Sumqayıt hadisələri planlaşdırılan erməni təxribatlarının ilk həlqəsi idi 2
- Əli Nəcəfxanlı. Sumqayıt təxribatı erməni separatizminə “haqq qazandırmaq” məqsədilə düşünülmüşdü 5
- Elçin Əhmədov. Sumqayıt hadisələri SSRİ və Ermənistan xüsusi xidmət orqanlarının birgə hazırladıqları plan idi 9
- Söhrab Səfiyev. Sumqayıt hadisələri: planlaşdırılmış təxribat 13
- Akif Əliyev. İğtişaşların ermənilər tərəfindən törədilməsi sübuta yetirilmişdir 16
- Əvəz Mahmud Lələdağ. Sumqayıt hadisələrinin canlı şahidiyəm 21
- Elçin Əhmədov. Sumqayıt hadisələri SSRİ və Ermənistan xüsusi xidmət orqanlarının birgə hazırladıqları plan idi 23

Sumqayıt hadisələri planlaşdırılan erməni təxribatlarının ilk həlqəsi idi

Xarici qüvvələrin hazırladığı, Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan qoparmaq planına uyğun Sumqayıtda ermənilərin iştirakı ilə təşkil olunan təxribat SSRİ-nin süqutunu tezləşdirdi.

Təsadüfdür mü, yoxsa bu da Tanrının xalqımızın taleyinə yazdığı alın yazısıdır ki, biz heç bir millətdə, xalqda hiss olunmayan mənfi xarakterləri, vəhşilikləri, qaniçənliyi, qəddarlığı genlərində daşıyan ermənilərlə qonşu olmuşuq. Təəssüf doğuran bir təsadüf də odur ki, qonşuluğa məhkum edildiyimiz bu toplum müxtəlif tarixlərdə olsa belə, ilin bütün aylarında azərbaycanlılara qarşı qanlı hadisələr törətmişdir. Başqa sözlə deyilsə ilin bütün aylarında erməni vəhşiliyinin nümunəsi olan, Azərbaycanın tarixinə qara səhifə kimi yazılan günlər var: Azərbaycanlıların kütləvi mart soyqırımı (1918). 20 Yanvar qırğını (1990). Fevralda Sumqayıt hadisələri (1988), Qaradağlı, Malibəyli, Xocalı qətliaımı (1992). Oktyabrda Xocavəndin (1992), apreldə Kəlbəcərin (1993), mayda Şuşanın, Laçının (1992), iyunda Ağdərənin (1993), iyulda Ağdamın (1993), avqustda Füzuli, Qubadlı və Cəbrayılın (1993), oktyabrda Zəngilanın (1993) ermənilər tərəfindən işğal olunduğu günləridir. Məhz həmin qırğınlarda imperiyanın xeyir-duasını alan ermənilər böyük-kiçik demədən, qadınlara, uşaqlara, ahıllara divan tutmuş minlərlə azərbaycanlıyı qətlə yetirmişlər. Tarixən güclü dövlətlər üçün alət, vasitə olan ermənilərə də də tula payı çatırdı. Qəribədir ki, SSRİ-nin məhvində, «qırmızı imperiyanın» süqutunda da erməni kartından istifadə olundu. Məkrli ssenarinin məqsədi belə idi: SSRİ dağılmalı, Dağlıq Qarabağ Azərbaycandan ayrılıb Ermənistanla birləşdirilməli idi. Ötən əsrdə bir neçə dəfə baş vermiş erməni- müsəlman qarşıdurmasının təkrarlanmasını planlaşdıran xarici qüvvələr eyni ssenarini təkrarladılar. Milli zəmində baş verəcək münaqişə ocağı üçün məkan Sumqayıt seçildi. Bəhanə milli münaqişə zəminində baş verəcək qarşıdurma olacaqdı.

«Qarabağ məsələsi» ilə bağlı razılığı Sovet İttifaqının ilk və sonuncu prezidenti, ermənipərəst Mixail Qorbaçovdan alan ermənilərə hərəkətə başlamaq üçün stimül, təkan da lazım idi. 13 fevral 1988-ci ildə ermənilər həsrətində olduqları Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan ayrılıb Ermənistanla birləşdirilməsi tələbi ilə Xankəndidə «miatsum» çağırışlarını səsləndirdilər, mitinqlər təşkil etdilər.

27-29 fevral 1988-ci ildə SSRİ Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin (DTK) planına uyğun hazırlanan Sumqayıt hadisələri baş verdi. Sumqayıtın seçilməsi təsadüfi deyildi. Ermənilərlə azərbaycanlıların birgə yaşadıkları bu şəhərdə milli zəmində təxribatlar yaratmaq, münaqişələri gerçəkləşdirmək daha asan idi. Sumqayıtda o vaxt 82 millət və etnik qrupu təmsil edən 258 mindən artıq əhali yaşayırdı ki, onların 14.208 nəfəri ermənilər idi. Demək milli zəmində qarşıdurma və qırğın törətmək üçün seçilən bu şəhər əsl «etnik savaş poliqonu» ola bilərdi. Ssenarinin müəllifləri belə bir məqamı da nəzərdən qaçırmadılar ki, gənclik şəhəri Sumqayıtda yaşayanların əksəriyyəti yeniyetmələr idi. Yəni, hələ həyat təcrübəsi olmayan gəncləri müxtəlif istiqamətlərə yönəltmək daha asan olardı.

Milliyyətçə erməni, hadisələr zamanı 6 soydaşını qətlə yetirən, 3 dəfə məhkum olunan Eduard Qriqoryan adlı bir nəfərin təşkilatçılığı ilə Sumqayıt hadisələri baş verdi. Yerli əhalinin «Edik» kimi tanıdığı və DTK-nın əvvəlcədən təlimatlandırıldığı bu erməninin təxribatlarına qoşulan, baş verənlərin əsl mahiyyətini dərk etməyən Əhməd Əhmədov adlı gənc hadisələrin iştirakçısı kimi mühakimə olundu. Milliyyətçə rus olan və əvvəlcədən təlimatlandırılan hakimlərin əlüstü keçirdikləri məhkəmənin hökmü ilə günahsız Əhməd güllələnməyə məhkum edildi. Heç bir təqsiri olmayan Taleh İsmayılov 15 il azadlıqdan məhrum olundu. Digər sumqayıtlı Elçin Gəncəliyev istintaq zamanı verilən işgəncələrə tab gətirməyərək intihar etdi. Əsl qatil Eduard Qriqoryan isə guya azadlıqdan məhrum edilərək Ermənistanla təhvil verildi. Az müddətdən sonra isə azadlığa buraxıldı. Hadisə zamanı öldürülən 26 erməni şovinist, terrorçu, separatçı «Krunq» və «Qarabağ» təşkilatlarına pul verməkdən imtina edənlər idi.

20 Yanvarda olduğu kimi, «qarşıdurmanı yatırmaq» adı ilə sovet əsgərlərinin hadisələrə müdaxilə etməsi təsdiqləyir ki, Sumqayıtda baş verənlər düşünülmüş ssenari üzrə həyata keçirilən erməni təxribatı idi. Amma iqtidardakılar nəinki susdular, danışmaq istəyənlərə belə imkan verilmədi. Belə susqunluğun və unutqanlıqın ağır nəticəsi bir neçə ildən sonra Xocalı soyqırımı oldu.

Ermənilər illərdən bəri məkrli niyyətlərini həyata keçirmək üçün planlaşdırılmış, sistemli və təşkilatlanmış şəkildə fəaliyyətə başladılar.

Yaxın keçmişdə şahidi olduğumuz qanlı-qadali hadisələrin, törədilən qırğınların, soyqırımların, qətlialmların bir məqsədi var idi: Azərbaycan xalqının qəlbində bir xof, qorxu yaratmaq. Təəccüblüsü budur ki, bir mərkəzdən idarə olunan, sistem halında həyata keçirilən qırğınlarda həmişə başına tumar çəkilən, sıgallanan Ermənistan, günahlandırılan isə Azərbaycan olur.

Amma tarix də göstərdi ki, ədalətə qalib gələ biləcək güc yoxdur. Dağlıq Qarabağ münaqişəsi başladığı gündən sülh və ədalət tərəfdarı olan Azərbaycanın torpaqlarının işğaldan azad ediləcəyini: «Ancaq bu, hərtərəfli və tam şəkildə olmalıdır. Azərbaycanın ərazi bütövlüyü tam şəkildə bərpa edilməlidir, Şuşada, Xankəndidə Azərbaycanın dövlət bayrağı qaldırılmalıdır və gələcəkdə azərbaycanlılar bütün tarixi torpaqlarında yaşamaladırlar. Bizim tarixi torpaqlarımız İrəvan xanlığıdır, Göyçə, Zəngəzur mahallarıdır. Vaxt gələcək biz orada da yaşayacağıq. Mən buna inanıram, buna əminəm. Buna nail olmaq üçün hər birimiz öz söylərimizi qoymalıyıq, hər birimiz öz işimizlə o müqəddəs günü yaxınlaşdırmalıyıq» sözləri ilə bildirən Prezident İlham Əliyev bu vədinə də sadıq qaldı. Ötən əsrin əvvəlində törətdikləri soyqırımları yüzilliyin sonunda da davam etdirən ermənilər kimi havadarları da Ali Baş Komandan İlham Əliyevin dəmir yumruğunun, Azərbaycan xalqının birliyinin, rəşadətli əsgərlərimizin qüdrətinin qarşısında məğlub oldular. Bir neçə il bundan əvvəl proqnoz kimi deyilən çağırışlar artıq reallıqdır. Ermənistanın 30 ilə yaxın işğal altında saxladığı Füzili, Ağdam, Cəbrayıl, Qubadlı, Zəngilan, Laçın, Kəlbəcər həqiqi sahiblərinə qaytarıldı. Tarixən mədəniyyət paytaxtımız olan Şuşada bayrağımız dalğalandırıldı. İşğal etdikləri əraziləri dağdan, meşələri qırıb, yandıran, su mənbələrini çirkləndirib, qurudan ermənilər it kimi yaşadıkları evlərindən elə it kimi də qovuldular. Alçalıcı təslimçilik sənədinə imza atdılar. Ermənilərin «qüdrətli ordu»ları haqqında yaratdıqları mifləri dağıdıldı. İşğal altında saxladıkları torpaqlarda azərbaycanlılara qarşı törətdikləri hərbi cinayətləri, sadıq qaldıkları faşist mahiyyətləri dünyaya bəlli oldu. Münaqişənin sülh yolu ilə həlli üçün bütün imkanlardan istifadə edən Prezident İlham Əliyevin ordu quruculuğuna göstərdiyi diqqət sayəsində dünyanın ən güclü Silahlı Qüvvələri arasında yer alan Azərbaycan Ordusu 30 il işğal altında qalan torpaqlarımızı 44 gün ərzində azad etdi. Beləcə 20 Yanvar faciəsini, Sumqayıt hadisələrini, Xocalı soyqırımını törədən ermənilərin və havadarlarının planları boşa çıxdı.

«Mən deyirdim, heç vaxt imkan verməyəcəyik ki, bizim torpağımızda ikinci qondarma erməni dövləti yaradılsın və imkan vermədik. Bütün gücümüzü səfərbər etdik, bir çox illər ərzində ardıcıl siyasət apardıq, həm beynəlxalq müstəvidə, həm iqtisadi sahədə, həm qonşu ölkələrlə münasibətlərdə, regional layihələrin icrasında və əlbəttə ki, ordu quruculuğunun təkmilləşdirilməsi üçün böyük işlər gördük. Eyni zamanda, gənc, vətənpərvər, Vətəni hər şeydən çox sevən nəsil yetişdi» söyləyən Prezident İlham Əliyev onu bildirir ki, vətənpərvərlik, dövlətə sədaqət ruhunda yetişən gənclər, Azərbaycanda yaşayan bütün xalqların nümayəndələri bir yumruq kimi birləşərək düşməni məğlub, torpaqlarımızı işğaldan azad etdilər.

Bütün dünya gördü ki, siyasi iradə, güc, xalq-iqtidar birliyi, əzmkarlıq və cəsarət olan yerdə haqq-ədalət öz yerini tapır. Bu həqiqəti Azərbaycan yaratdığı reallıqları ilə nümayiş etdirdi. Havadarlarına arxalanaraq Azərbaycana qarşı təxribatlar törədən, məkrli oyunların iştirakçısı, xunta rejimi ilə idarə edilən məğlub Ermənistan hazırda həyəcanlı günlərini yaşayır. «Biz artıq onların ordusunu, Ermənistan ordusunun canlı qüvvəsini məhv edəndən, onlar diz çökəndən sonra buna məcbur oldular və kapitulyasiya aktına imza atdılar və bizim qələbəmiz təsdiq olundu» söyləyən Prezident İlham Əliyev onu da bildirir ki, Ermənistan bir daha təxribat törətsə nəticəsi daha ağır olacaq: «Amma bir neçə gün əvvəl eşitmişəm ki, indi onların müttəfiqləri Ermənistan ordusunu yenə də canlandırmaq istəyirlər, onları modernləşdirmək istəyirlər. Nəyə görə? Kimə qarşı? Müharibə başa çatıb. Əgər kimsə revanşist fikirlərlə yaşayarsa, bax, bu yumruğu görəcəkdir, bu, yerindədir və bizim səbrimizi sınamasınlar. Ermənistan ordusu bitdi, yoxdur və olmamalıdır. Belə bir faşist dövlətdə ordu olmamalıdır. Biz heç vaxt imkan vermərik ki, bizim üçün hər hansı bir təhlükə yenidən yaransın, yaxud da ki, azad edilmiş torpaqlara qayıdacaq vətəndaşlarımız hər hansı bir risk hiss etsinlər.»

Hazırda ordumuz əvvəlki səviyyədəndə artıq güclüdür. Artıq dünyada yeni reallıq yaranıb. «Bu reallığı biz yaratmışıq, Azərbaycan xalqı yaradıb. Biz iradə göstərmişik, güc göstərmişik. Bəli, biz gözləmişik. Həyat göstərdi ki, ən düzgün an seçilmişdir» söyləyən Prezident İlham Əliyevin bildirdiyi kimi, Ermənistan ordusunun 44 gündə məhv edilməsi, erməni miflərinin dağıdılması Azərbaycan xalqının birlik və həmrəyliyinə rəmzi, ermənilərin rəzilliyidir.

Xuraman İsmayılqızı,
«İki sahil». 2021 - ci il. 27 fevral. - S. 27.

**Sumqayıt təxribatı erməni separatizminə “haqq qazandırmaq”
məqsədilə düşünülmüşdü**

Sumqayıt hadisələri erməni millətçilərinin təxribatı idi. Biz bunu açıq deməliyik. Çünki artıq neçə ildir ki, erməni millətçiləri Sumqayıt şəhərinə qara yaxmaq, ləkə vurmaq istəyirlər. Tamamilə əsassızdır və cəfəngdir. Tam məsuliyyətlə deyirəm ki, Sumqayıt hadisələrini törədən erməni millətçiləridir və erməni dəstələridir. Biz hamımız yaxşı bilirik ki, on nəfərə yaxın erməni milliyətçə erməni Qriqoryan və onun quldur dəstəsi idi.

İlham ƏLİYEV

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Dövlətimizin başçısı İlham Əliyev 2019-cu il noyabr ayının 21-də Sumqayıt şəhərinin 70 illiyinə həsr olunmuş tədbirdəki nitqində sözügedən hadisələrin mahiyyətinə, ermənilərin qanlı aksiyalarının, əslində, nəyə xidmət etdiyinə aydınlıq gətirmiş və bəyan etmişdir ki, sovet dönəmində – ötən əsrin 88-ci ilində, fevral ayının son günlərində törədilmiş Sumqayıt hadisələri Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan qoparılmasına və keçmiş SSRİ-nin dağılmasına təkan verəcək vasitələrdən biri kimi düşünülmüşdü.

Xatırladaq ki, Sumqayıt hadisələrinin təşkilatçıları məsuliyyətə cəlb etmək üçün müvafiq beynəlxalq orqanlara müraciət edilməsi və bunun üçün hüquqi əsasların müəyyən olunması məqsədilə bir neçə il əvvəl Prezident İlham Əliyevin tapşırığına əsasən, Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğu bununla bağlı istintaqı təzələmiş və araşdırmaların hərtərəfli aparılmasına başlamışdır. İstintaq nəticəsində Sumqayıt hadisələrinin həqiqi mahiyyəti üzə çıxmış, bu hadisələrin əsas sifarişçi və təhrikçilərinin Mixail Qorbaçov, eləcə də sovet rəhbərliyində təmsil olunmuş ermənipərəst dairələr və “böyük Ermənistan” xülyası ilə yaşayan erməni millətçi və separatçı qüvvələrinin olması müəyyən edilmişdir. Bu hadisələrin mahiyyətə Dağlıq Qarabağın anneksiyasına “rəsmi” səbəb kimi törədilən təxribat olması tam sübuta yetirilmişdir.

Əslində, Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan qoparılıb Ermənistanla birləşdirilməsi ermənilərin çoxdan “cücərdikləri” bir məsələ idi. Sadəcə olaraq, neçə ki, ulu öndər Heydər Əliyev əvvəlcə Azərbaycanda, sonra isə SSRİ rəhbərliyində yüksək vəzifələr tuturdu, onlar bunu açıb-ağartmağa ürək etmirdilər. Yalnız 1987-ci ildə Heydər Əliyev vəzifəsindən istefa verdikdən sonra dünya erməniliyi hərəkətə keçmiş və Azərbaycan daha açıq şəkildə hədəfə çevrilmişdir. Fransada Erməni İnstitutunun təşkil etdiyi qəbulda akademik Abel Aqanbekyan mənfur niyyəti çəkinmədən dilə gətirmişdir: “Mən istərdim ki, respublikanın şimal-qərbində yerləşən Qarabağ Ermənistanın olsun, o, Azərbaycana nisbətən Ermənistanla daha çox bağlıdır. Mən bu istiqamətdə bir təklif irəli sürmüşəm. Ümidvaram ki, yenidənqurma, demokratiya şəraitində həmin problem öz həllini tapacaqdır”.

Mixail Qorbaçovun əlaltısının həmin çıxışı “Humanite” qəzetində dərc ediləndən dərhal sonra erməni separatizminə yaşıl işıq yandırıldı. Təəssüf ki, həmin planı ermənilər özlərinin yüksək rəqibləri havadarlarının köməyi ilə qismən də olsa, həyata keçirə bildilər.

Məlum olduğu kimi, Sumqayıt hadisələrində 32 nəfər qətlə yetirilib. Onlardan 26-sı erməni, 6-sı isə azərbaycanlı idi. “Nalyotçik” ekstremist qrupu Sumqayıtda öz “vəzifə”sini yerinə yetirdikdən sonra Moskvadan gələn SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin əməkdaşları təcili olaraq şəhəri tərk ediblər. Onların rütbələri artırılıb, hər biri vəzifə pillələri ilə sürətlə yüksəlib. Ermənilərsə dərhal dünya ictimaiyyətinin nəzərində “vəhşi azərbaycanlı” obrazı yaradaraq iki millətin nümayəndələrinin Qarabağda birlikdə yaşamasının qeyri-mümkünlüyünü aləmə car çəkiblər. Təxribatın planlı şəkildə düşünüldü və həyata keçirilməsini sübut edən faktlardan biri budur ki, hadisələrdən ikicə gün sonra Xankəndidə “Sumqayıt genosidi” qurbanlarına abidə ucaldılmışdır.

Hadisələri öz gözləri ilə görmüş bir sumqayıtlı kimi şahidəm ki, fevralın 28–29-da təhrikçilər şəhərin emosiyalara uyğun gənclərinin kortəbii axını ilə faciəli hadisələrə yol açaraq necə aradan çıxdılar. İki gündə 50-dən artıq mədəni-məişət obyektinə dağıdıldı, 40-dan çox avtomaşın sıradan çıxarıldı, 200-dən artıq mənzil talan edildi, 400-dən çox adam bədən xəsarəti aldı. Qanlı aksiyalarda 32 nəfər sakin qətlə yetirildi. Hakimiyyət dairələri iğtişaşların davam etdiyi üç gün ərzində şəhərdə sabitliyi bərpa etməkdən ötrü bilərəkdən heç bir tədbir görmədilər. Yalnız dalğa yatandan sonra, martın 1-də

Sumqayıtda fəvqəladə vəziyyət elan edildi. Bundan sonra komendant saati və pasport rejimi tətbiqinin heç bir mənası yox idi. Amma, görünür, bu, Moskvadan göndərilmiş istintaq qrupunun rahat işləməsi üçün lazım imiş. İğtişəşlərə görə minə yaxın azərbaycanlı şübhəli şəxs qismində saxlandı, 500 nəfər həbs olundu, 94 nəfər mühakimə edildi. Zərərçəkmiş erməni sakinlərin ifadə verərək məhz dəstə başçısı Eduard Qriqoryanın üzünə durduqlarına görə o, istintaqdan yayındırıla bilmədi və 12 il həbs cəzası aldı (bu terrorçu-quldur sonradan azadlığa buraxıldı). Qriqoryanın fitvasına uyaraq talanlarda iştirak etmiş dəstə üzvü Taleh İsmayılova 15 il cəza verildi (!?). Əhməd Əhmədov erməni lobbisinin hay-küyü nəticəsində güllələndi. İkinci qrup əlil olan Elçin Gəncəliyev istintaq dövründə verilən işgəncələrə dözməyərək təcridxana kamerasında özünü asdı...

Sumqayıtı erməni qətlərinin törədildiyi məkan kimi təqdim etmək cəhdi, əslində, yalanla yığılmış siyasi “tozanaq” idi. Daşnaklar qəsdən antierməni iğtişəşləri törətdikdən sonra “Sumqayıtda erməni genosidi!” deyə bağıraraq, ardınca məsələ qaldırmışlar ki, Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın tərkibində qalması təhlükəlidir, onu Ermənistanla birləşdirmək lazımdır. Elə bu həyasız hay-küyün davamı olaraq, çox keçmədən Ermənistandan azərbaycanlıların mütəşəkkil surətdə, zorla, silah gücünə qovulmasına start verildi. 1988-ci il noyabr ayının 28-dən dekabrın 7-dək erməni separatçıları və millətçiləri basqın edib azərbaycanlılar yaşayan 22 rayonun 185 yaşayış məntəqəsinin sakinlərini kütləvi şəkildə ata-baba yurdlarından çıxartdılar. Həmin günlərdə 217 nəfər azərbaycanlı öldürülmüşdür ki, onlardan 57-si qadın, 5-i körpə uşaq, 18-i isə yeniyetmə olmuşdur. Qırğın Ermənistanın 19 rayonunda və 11 şəhərində törədilmişdir. Kənd rayonları arasında Quqark və Vardenis (Basarkeçər), şəhərlər arasında isə Masis (Zəngibasar) bölgəsində daha çox azərbaycanlı qətlə yetirilmişdir. Sonrakı mərhələdə isə Dağlıq Qarabağ münaqişəsi alovlandırılmış, muxtar vilayətə daxil olan 5 və onun ətrafında yerləşən 7 rayon Ermənistan tərəfindən işğala məruz qalmış, 1 milyon soydaşımız dogma yurd-yuvasından qaçqın düşmüşdür.

Bu gün artıq Sumqayıt hadisələrindən 33 il ötür. Ötən payız 44 günlük zəfər yürüşü nəticəsində əzəli Qarabağ torpaqlarımız işğaldan azad edilib. Amma mənfur niyyətli dünya erməniliyi yenə də riyakarlıq edir, qalib Azərbaycana qarşı nifrət püskürür, xislətlərinə uyğun nankorluq edir, hətta revanşist ideyaları ilə meydan sulayırlar. Biri elə Qarabağ canisi, Xocalı qətliamının təşkilatçısı, 2008–2018-ci illərdə Ermənistanın prezidenti olmuş və hazırda yenidən hakimiyyətə gəlmək üçün dəridən-qabıqdan çıxan Serj Sarkisyanıdır. Sumqayıt hadisələrinin araşdırılması zamanı məlum olub ki, dəstə başçısı Eduard Qriqoryan 1988-ci ilin əvvəllərində Stepanakertdə Serj Sarkisyanla, “Krank” cəmiyyətinin fəalları ilə görüşmüşdü. Görəsən, qatı millətçi Serj Sarkisyanın tüfeyli həyat sürən Eduard Qriqoryanla Stepanakertdə nə işi ola bilərdi? Cavab aydındır: Serjik Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan almaq naminə Sumqayıt kartını işə salmaq üçün Ediki təlimatlandırılmış.

Əslən bakılı olan, şahmat üzrə 13-cü dünya çempionu, vaxtilə Sumqayıtın “fəxri vətəndaşı” adına layiq görülmüş Harri Kasparovun isə DQ münaqişəsində Sumqayıtı suçlaması onun necə riyakar olduğunu göstərir. Özünün “Sport24.ru” saytının 12 oktyabr 2020-ci il tarixli paylaşımında bu nankor erməni bildirib ki, tarixi qurdalamaq lazım deyil (!) Tam aydındır ki, bu faciənin başlanğıc nöqtəsi Sumqayıt qırğınıdır. “Mənə ermənilərin Raisa Qorbaçovanı lobbiləşdirdiklərindən, Aqanbekyanın Mixail Qorbaçova nəsə söyləməsindən danışmayın. Prinsipial fakt bu ki, digər tərəfin haqlı, ya da haqsız tələbinə ilk olaraq kim qan tökməklə cavab verib”. – Bunu Rusiyada İnsan Haqlarını Müdafiə Fondu Şurasının sədri deyir. Bəs, məkrli Harri nəyə görə Sumqayıtdan öncə Ermənistanda yanan ilk qıgılcımları – Qukark hadisələrini, azərbaycanlıların tarixi yurdlarından kütləvi şəkildə qovulmalarını, həmçinin Sumqayıt hadisələrinin E.Qriqoryanların əli ilə DTK tərəfindən məhz sonrakı ilhaq üçün zəmin yaratmaqdan ötrü təşkil edildiyini söyləmir? Çünki sərf eləmir.

Sumqayıt sakinlərinin, habelə hadisələrin bilavasitə şahidlərinin çoxsaylı ifadələrindən görünür ki, iğtişəşləri təşkil edən meşin gödəkçəli şəxslər sumqayıtlı olmayıblar. Onlar öz aralarında bir çox hallarda erməni dilində danışılıblar, Azərbaycan dilini təmiz biliblər və hadisələr zamanı adamlar arasında ermənilərin əleyhinə güclü təbliğat aparılıblar, cavanlara spirtli içkilər, güclü təsiredici həblər, pul, dəmir parçaları və s. paylayılıblar və talançıları əvvəlcədən onlara məlum olan erməni ünvanlarına aparılıblar.

Respublikanın Əməkdar jurnalisti, hadisələr barədə bir neçə kitabın müəllifi olan həmkarımız Eyruz Məmmədov yazır: “Sumqayıtda Z.Ağababayan, E.Misesov, N.Qriqoryan, K.Tamrazyan, D.Ağadjanyan, D.Ambartsumyan həbs edilmişlər. Bu haqda SSRİ Daxili İşlər naziri Vlasova teleqram vurulmuşdu. Nazir Rusiyanın ayrı-ayrı bölgələrindən erməni millətindən olan bir neçə nəfəri təcili olaraq Sumqayıta ezam etmişdir. İstintaq materialları azərbaycanlı müstəntiqlərin əlindən alınıb erməni müstəntiqlərinə verilmişdir. Bir neçə gündən sonra isə SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi əməkdaşlarının tələbi və göstərişi ilə istintaq işinə xitam verilmişdir. Cinayətkarlar azad olunmuş və Sumqayıtı tərk etmişlər”.

Hadisələr zamanı bu şəhərin partiya komitəsində çalışmış, hazırda təqaüddə olan Tahir Babayevin bizə təqim etdiyi “acı xatirələri” də bəzi məqamları ilə maraq doğurur. Həmyerlimizin qeydlərindən: “Hadisələr ərafəsində Daxili Qoşunların böyük bir kontingenti Azərbaycana yeridilmiş, fevralın 26-da Sumqayıtın 10 kilometrliyində dayanmışdı. Biz şəhərdə situasiyanın dövlət orqanlarının nəzarətindən çıxdığını başa düşürdük. Ovaxtkı şəhər komitəsinin katibi, milliyətcə belorus Anatoli Samolazov, mən və şəhər mülki müdafiə qərargahının rəisi olan podpolkovnik hərbiçilərin yanına getdik. Orada general Krayev (komendant) və general Dubinyakla (qərargah rəisi) görüşdük. Vəziyyəti tam açıqlığı ilə izah etdik. İğtişaşlar törətməyə cəhd edənlərin arasında şəhər əhalisi nümayəndələrinin, demək olar ki, olmadığını və buna görə də bizim vəziyyəti əldə saxlamaqda imkansız olduğumuzu nəzərə çatdırdıq. Hərbiçilər bizi soyuq qarşıladılar və azərbaycanlı olduğum üçün mənə qarşı çox aqressiv davrandılar. Onlar sübut etməyə çalışırdılar ki, şəhər əhalisindən ibarət iğtişaşçılar millətçilər tərəfindən, vəzifəlilərin xeyir-duası ilə silahlanmışlar və hərbiçilər şəhərə girsələr, böyük itkilər verərlər. Hərbiçilərin qarşısında bizim anlaya bilmədiyimiz, tamamilə başqa vəzifə qoyulduğunu başa düşərək Sumqayıta qayıtdıq.

Sonrakı günlərdə şəhər ərazisində erməni evlərinin talana məruz qaldığı barəsində məlumatlar aldıq. Beləliklə, hərbiçilərin əlinə bəhanə verildi. Növbəti gün qoşun şəhərə daxil oldu və onların qərargahı şəhər partiya komitəsinin binasında yerləşdirildi. Bir neçə gün sonra general Krayev mənə dəvət edərək erməni millətindən olan və Sumqayıtı tərk etmək istəyənləri respublikanın sərhədinə qədər getmək üçün nəqliyyat vasitəsi ilə təmin etməyi əmr etdi və bildirdi ki, onların birinci qrupu binanın birinci mərtəbəsindəki zalda toplaşaraq, avtobusun gəlişini gözləyir. Zala düşəndə gördüm ki, oradakıların çoxu elə iğtişaşların əsas təşkilatçıları, erməni evlərini talayan, onların qadın və qızlarına təcavüz edən, Azərbaycan dilində təmiz danışan ermənilərdir. Cəld yuxarı qayıdaraq, Krayevə bildirdim ki, bunlar iğtişaşları törədənlərdir və adıyatı üzrə hüquq-mühafizə orqanlarına təhvil verilməlidirlər. Gözlədiyimin əksinə olaraq, Krayev bunu çox əsəbiliklə qarşıladı və mənə zirzəmiyə atılmağım barədə əmr verdi. Dadıma şəhərin 1-ci katibi yetdi və qolumdan tutaraq mənə otaqdan çıxardı. Sonra öyrəndim ki, respublika Nəqliyyat Nazirinin müavini çağırılıb və ermənilərin avtobuslarla təchizatı ona tapşırılıb. Beləcə, cinayət törətmiş erməniləri və hərbiçiləri məsuliyyətdən yayındıraraq aradan çıxardılar. Günahsız, iğtişaş barəsində elementar təsəvvürü belə olmayan azərbaycanlı gənclərdən bir qrupu saxlandı və onlar barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilərək Moskvaya “etap” edildilər...”

Artıq erməni separatizmi özünün layiqli cavabını alıb. Onlar birdəfəlik əllərindən çıxmış Dağlıq Qarabağdan, Laçından, Kəlbəcərdən, Fizulidən, Cəbrayıldan, Qubadlıdan, Zəngilandan öz oğullarının meyitlərini “hədiyyə” alırlar. İşğalçının, qonşusuna xəyanət edən və onun torpağında gözü olanların bundan başqa aqibəti ola bilməz.

Həmin dövrdə Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsi Sumqayıt şəhər şöbəsində çalışmış başqa bir həmyerlimiz də bu barədə təxminən eyni fikirlər söyləyib: “Sumqayıt hadisələrinin ssenarisi əvvəlcədən tutulmuşdu. SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsindən polkovnik Paponinin rəhbərliyi altında 30 nəfərdən ibarət bir heyət Sumqayıta gəldi. Onların Azərbaycan xalqının xeyrinə heç bir tədbir görmədiklərinin şahidi olduq. Əksinə, ermənilərlə söhbətlərində onları azərbaycanlılara qarşı qızıqsındırdılar. Qoşunların gözləmə mövqeyi də hamının təəccübünə səbəb olmuşdu. Məsələn isə aydın idi. Sumqayıtda təxribat törədilməli idi və törədildi”.

Keçmiş DT-nın arxivlərində "Nalyotçik" adı altında saxlanılan məxfi işdən müəyyən edilib ki, Sumqayıt hadisələri ərəfəsində yerli Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi (DTK) şöbəsinin nəzarətində 47 nəfər ekstremist-millətçi erməni əsilli şəxs olub və onlardan heç biri hadisələr zamanı zərərçəkən siyahısında olmayıb. Bu faktlar bir daha təsdiq edir ki, "Krunk" cəmiyyəti ilə əlaqə saxlayan erməni millətçiləri sağ-salamat qalıblar.

1991-ci ilin yanvar ayında SSRİ DTK-nın sabiq əməkdaşı A.Kiçixin Moskvada nəşr olunan "Столица" jurnalında yazırdı: "Biz Sumqayıt, Uzen və Oşda qanlı hadisələrin baş verəcəyi haqqında məlumatlı idik. Bu haqda DTK-ya məlumat verdik. Onlar da Mərkəzi Komitəni xəbərdar etdilər. Bizim bütün yazılı və şifahi məlumatlarımız MK-nın divarları arasında sükutla qarşılandı. Partiya rəhbərliyi separatçıların və cinayət dəstələrinin qarşısını almaq üçün heç nə etmədi".

Moskvada çıxan "İzvestiya" və "Trud" qəzetlərinin keçmiş xüsusi müxbiri Lev Əsgərov isə ötən il "Nezavisimaya qazeta"da Sumqayıt hadisələrini təhlil etdiyi yazısında göstərir ki, o zaman şəhərdə yaşanmış talanlar hələ də unudulmayıb. "Sumqayıtda təhqiqatlar, həbslər aparılıb, məhkəmələr, məhkumlar olub, amma Sumqayıtdan əvvəl və sonra Ermənistanın azərbaycanlılar yaşayan rayonlarında törədilən vəhşiliklərin heç biri araşdırılmayıb, hüquqi qiymətini almayıb. Yəni, 1988-ci ildə Stepanakertdə, Yerevanda və Sumqayıtda başlanan hadisələrə vurulan düyün hələ də açılmayıb. O zaman SSRİ DTK-sının arxivində nəzərdən keçirdiyim qovluqların bəzilərinin üstündə kalliqrafik xətlə belə yazılmışdı: "Azərbaycan. Çatdırılmalar. Təvsiyələr. Təkliflər (1950–1970). Sən demə, olayların kökü daha dərinə imiş. Sırr deyil ki, Sumqayıtda erməniləri öldürməyə talançıları məhz təxribatçı-ermənilər yönəldiblər. Düşmənçilik toxumu səpmək planını isə onilliklər boyunca erməni ruhaniliyinin nümayəndələri yetişdiriblər. Ermənistanın Eduard Qriqoryanı cəzadan qurtarmasının özü suallar doğurmaya bilməz".

Müəllif daha sonra özünün sosial şəbəkə səhifəsində yazır: "Həmin yazım dərc edildikdən sonra Ermənistanın Rusiyadakı səfiri Toranyan tələblə Baş Prokurorluğa müraciət edib ki, guya məqalədə olan millətlərarası münaqişəni qızıqsıdırmaq cəhdləri yoxlanılsın. Qəzet buna heç bir cavab verməsə də, saytdan məqaləni götürmüşdür. Doğrudur, 1988-ci ildə məhkəmələr olub, amma son nöqtə hələ də qoyulmayıb. "Nə üçün?" və "Necə?" suallarının cavabı ətraflı verilməyib. Versiya var ki, kommunist rejimi özünün son nəfəsində iki xalqı qarşı-qarşıya qoyub ki, digər respublikaların elitaları millətlərarası münaqişələr uçurumundan dəhşətə gəlsinlər və SSRİ rəhbərliyinin ətrafında sıx birləşsinlər. Başqa bir versiya ondan ibarətdir ki, Sumqayıt olaylarının arxasında "Vaşinqton agentləri" dayanırdılar, çünki SSRİ-nin öz-özünə çökməsini gözləməyə səbrləri çatmayıb və prosesi beləcə sürətləndirməyi qərara alıblar"...

Sumqayıt hadisələrindən 33 il keçir. Amma ermənilər hələ də özlərinin törətdikləri həmin təxribatdan bəhrələnmək istəyirlər. Bu isə o anlama gəlir ki, biz də susmamalı, aşkar olunan ifşaedici faktları davamlı olaraq dünya ictimaiyyətinə çatdırmalıyıq.

**Əli Nəcəfxanlı,
Xalq qəzeti. - 2021.- 27 fevral. - S.13.**

**Sumqayıt hadisələri SSRİ və Ermənistan xüsusi xidmət orqanlarının
birgə hazırladıqları plan idi**

XX əsrin sonlarında Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan ayrılmasını, tarixən Ermənistan ərazisində yaşayan azərbaycanlıların doğma torpaqlardan zorakılıqla və kütləvi qovulmasını, Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzünü və işğalçılıq siyasətini həyata keçirmək məqsədi ilə atacaqları zorakı metodlarını “əsaslandırmaq” məqsədilə anti-Azərbaycan kampaniyasını həyata keçirən bədnam qonşu dövlətin rəhbərliyi, erməni millətçiləri, siyasi ideoloqları və terror təşkilatları 80-ci illərin ikinci yarısında fəaliyyətə başladılar. Məhz Sumqayıt hadisələri də erməni millətçilərinin Dağlıq Qarabağı işğal etmək üçün Ermənistan xüsusi xidmət orqanları və SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi tərəfindən təşkil edilmiş xüsusi bir plan olmuşdur. Bu hadisələr ermənilərin Azərbaycan torpaqlarını zəbt etmək üçün hələ xeyli əvvəl başladığı planın ideoloji əsaslarını qoymaqla sonradan siyasi-hərbi mərhələyə keçidin başlanğıcı oldu.

Məlum olduğu kimi, bütün dövrlərdə Dağlıq Qarabağa dair ərazi iddiaları kənardan, məhz Ermənistanın təbliği, təhriki və təzyiqi ilə ortaya atılmışdır. Sovet dövründə mərkəzi hakimiyyət orqanlarının himayədarlığı ilə Azərbaycan əleyhinə məqsədyönlü şəkildə təbliğat kampaniyası aparılmış və nəticədə, mənfi ictimai fikir formalaşdırılmışdır. 1986-cı ilin fevral ayında ermənilər SSRİ-də irəli sürülən “aşkarlıq” və “demokratiya” ideyalarından sui-istifadə edərək, Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin (DQMV) mərkəzində – Xankəndidə tarix və mədəniyyət abidələrini qoruyan “Krunk” adlı təşkilat yaratdılar. Ancaq sonradan məlum oldu ki, “Krunk” sözü rus dilində “Комитет Революционного Управления Нагорного Карабаха” sözlərinin baş hərflərindən yaranmışdı. Təşkilatın əsas məqsədi isə tarixi abidələri qorumaq deyil, DQMV-ni Ermənistana birləşdirməyə nail olmaq idi.

Artıq 1987-ci ilin iyun-iyul aylarında ermənilər Xankəndinin küçələrində Dağlıq Qarabağı Ermənistana birləşdirmək üçün təbliğat apararaq, bu istiqamətdə vərəqələr yayırdılar. Ayırı-ayrı adamların İttifaq rəhbərliyinə yazdıqları məktublar artıq bu dövrdə müxtəlif kollektivlərdən imzalar toplanması kampaniyasına çevrildi və ərazi iddialarının yeni mərhələsinin təməli qoyuldu. Bu hərəkətin əsas aparıcı qüvvəsi olan “Krunk” təşkilatı da gizli, eyni zamanda, geniş fəaliyyət göstərirdi. İlin ikinci yarısında Yerevandan müntəzəm olaraq Xankəndinə gələn emissarlar ermənilər arasında fəal iş apararaq, xüsusi imzalar toplamaqla Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan ayrılaraq Ermənistana birləşmək ideyasını təbliğ edirdilər. Eyni zamanda, 1988-ci il yanvarın 25-də ermənilərin azərbaycanlı yaşayış məntəqələrinə basqınları nəticəsində Ermənistan SSR-in Qafan və Mehri rayonlarından qovularaq didərgin salınmış ilk yüzlərlə azərbaycanlı qaçqın Azərbaycana gəldi. Yanvar-fevral aylarında Ermənistan SSR-dən zorla qovulmuş 4 min nəfərdən çox azərbaycanlı Azərbaycana gələrək, əsasən, Sumqayıtda məskunlaşdılar.

Ermənistanın Azərbaycana ərazi iddiaları və hərbi təcavüzü necə başladı? Hadisələrin qarşısını almaq olardımı? XX əsrin sonlarında birbaşa sovet rəhbərliyinin ermənilərə açıq himayədarlığı sayəsində Dağlıq Qarabağın məqsədyönlü şəkildə Azərbaycandan ayrılması, Ermənistana birləşdirilməsi üçün planlı addımlar atıldı.

1988-ci il fevralın 8-də erməni millətçiləri Xankəndidə DQMV-nin Azərbaycan SSR-dən Ermənistan SSR-in tərkibinə verilməsi tələbi ilə yeni imza toplanması kampaniyasına başladılar. Fevralın 12-də DQMV-də gizli fəaliyyət göstərən millətçi “Krunk”un təşkilatçılığı ilə ermənilər DQMV-nin Ermənistana birləşdirilməsi tələbi ilə ilk mitinq keçirdilər. Fevralın 18-də M.Qorbaçovun SSRİ-də milli münasibətlər məsələsinə yenidən baxılmasının vacibliyini bildirməsi vəziyyəti daha da gərginləşdirdi. Bu çıxışdan istifadə edən ermənilər fevralın 20-də DQMV Xalq Deputatları Sovetinin XX çağırış növbədənənar sessiyasında “DQMV-nin Azərbaycan SSR tərkibindən Ermənistan SSR tərkibinə verilməsi haqqında Azərbaycan SSR və Ermənistan SSR Ali Sovetləri qarşısında vəsatət qaldırmaq barədə” qərar qəbul etdilər. Qeyd etmək lazımdır ki, fevralın 22-də bu qeyri-qanuni qərardan 2 gün sonra Xankəndi-Ağdam şose yolu üstündə yerləşən Əsgəran qəsəbəsi yaxınlığında ermənilərin açdığı atəş nəticəsində Əli və Bəxtiyar adlı iki azərbaycanlı gənc həlak oldu. İlk qanı məhz ermənilər tökdülər.

1985-1991-ci illərdə SSRİ DTK sədrinin birinci müavini işləmiş Filip Bobkovun “DTK və

hakimiyyət” adlı kitabında əsaslı faktlar vardır. F.Bobkov bu barədə yazır: "Fakt faktlığında qalır. İlk qurbanlar azərbaycanlılar oldu. Münaqişənin başlanmasında ilk qanı məhz ermənilər tökdülər". 1988-ci il fevralın 26-da Sov. İKP MK-nın Baş katibi Mixail Qorbaçovun Azərbaycan və Ermənistan zəhmətkeşlərinə (sonuncu ifadə olduğu kimi verilmişdir – müəllif) müraciəti münaqişənin tezliklə həll olunacağına olan ümidləri bir qədər də azaltdı. Müraciətdə deyilirdi: “Bu muxtar vilayətin Azərbaycan SSR-in tərkibindən Ermənistan SSR-in tərkibinə keçməsi məsələsi qaldırılmışdır...Biz müxtəlif ideyaların və təkliflərin açıq müzakirəsindən boyun qaçırmağın tərəfdarı deyilik”. Müraciətdə ermənilərlə yanaşı, azərbaycanlılar da şüurlu və məsuliyyətli olmağa çağırılırdı.

Elə həmin gün Qarabağ hərəkatının ideoloqlarından olan qatı millətçi və Azərbaycan xalqının əleyhinə çıxışları və əməlləri ilə “seçilən” Z.Balayanı və S.Kaputikyanı Moskvada əvvəlcə A.Yakovlev, sonra isə Baş katib M.Qorbaçov qəbul etdi. Qəbulda M.Qorbaçovun müşavirlərindən biri Georgi Şahnazarov da iştirak edirdi. Tomas de Vall “Qara bağ” kitabında yazır: “Moskvadan qayıdan Silva Kaputikyan televiziya ilə, Zori Balayan isə mitinqdə çıxış edərək kütləvi mitinqləri bir ay müddətində təxirə salmağın vacibliyini bildirdilər. Silva Kaputikyan isə ermənilərə vəd verərək demişdir: “Biz bu məğlubiyyəti qələbəyə çevirməliyik”.

F.Bobkov bu görüşlə bağlı “DTK və hakimiyyət” adlı kitabında yazır ki, bu görüşlərin nə üçün lazım olduğunu demək çətindir. Nə üçün Moskvada ancaq erməniləri qəbul etmişdilər? Bu, açıq-aşkar, nümayişkəranə tərəfkeşlik nəyə lazım idi? ...Azərbaycanlılarda hakimiyyətin bu hərəkatları nəinki təəccüb doğurdu, hətta onlarda belə hiss yaratdı ki, onları satıblar. Ermənilər isə sevinirdilər, həm də Moskvadan qayıdan S.Kaputyan və Z.Balayan birmənalı olaraq birdirmişdilər ki, Qarabağ münaqişəsində Qorbaçov ermənilərin tərəfindədir”.

Bir gün sonra, yəni fevralın 27-də SSRİ baş prokurorunun müavini Aleksandr Katusev gözlənilmədən Mərkəzi televiziya və Azərbaycan radiosu ilə çıxış edərək, Əsgəranda həlak olan iki nəfərin milliyyətini hadisədən 5 gün sonra açıqladı. Niyə məhz Sumqayıtda iğtişələr başlayan gün bu məlumat təcili ictimaiyyətə çatdırıldı? Amma hadisə baş verən ilk 2 gün ərzində baş prokurorun müavini öldürülənlərin etnik mənsubiyyətini bildirməmişdi.

Aleksey Zveryev “Qafqazda mübahisəli sərhədlər. Qafqazda etnik münaqişələr, 1988-1994-cü illər” əsərində yazır: “SSRİ baş prokurorunun müavini A.Katusov fevralın 27-də Mərkəzi televiziya ilə çıxış edərək milli mənsubiyyəti vurğulayaraq iki azərbaycanlı gəncin qətlə yetirilməsi haqda məlumat verdi. Bu çıxış mümkündür ki, katalizator rolunu oynadı”.

F.Bobkovun bu görüşlə bağlı öz kitabında Sumqayıt hadisələri haqqında da maraqlı faktlar vardır. Heç şübhəsiz ki, 1988-ci il fevralın 27-29-da Sumqayıtda əvvəlcədən hazırlanmış plan üzrə törədilən iğtişə həmin dövrdə həyata keçirilən məqsədyönlü təxribatların kulminasiyası idi. Baş katib M.Qorbaçovun S.Kaputikyanla Z.Balayanı qəbul etməsi və Əsgəranda öldürülənlərin məhz azərbaycanlı olmaları haqda rəsmi məlumat qızıqdırıcı təsir göstərdi.

İğtişələrdən bir neçə gün əvvəl 100-dən çox saqqallı və qara gödəkçəli erməni millətindən olan təxribat qrupu Sumqayıta göndərilmişdi. Onlar şəhərin “Dalğa” və “Sumqayıt” mehmanxanalarında yerləşdirilmişdi. Şərti olaraq “Nalyotçik” adlandırılan qrupun üzvləri fevralın 27-də küçələrə çıxaraq, əhali arasında milli zəmində iğtişələrin həyata keçirilməsi üçün iş aparmağa başladılar. Halbuki hadisələr ərəfəsində və hadisələr baş verən gün Sumqayıt şəhərində və ətrafında SSRİ Daxili İşlər Nazirliyinin Daxili Qoşunları və ordu birləşmələrinin kifayət qədər canlı qüvvəsi və texnikası olsa da, onlar tərəfindən vəziyyətin nəzarət altına alınması üçün vaxtında qabaqlayıcı tədbirlər görülmədi. Niyə? Bu sual indi hamıya gün kimi aydındır. Etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətini həyata keçirmək üçün məqsəd Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan ayrılaraq Ermənistana birləşdirmək ideyasını hərbi vasitələrlə reallaşdırmaq, eləcə də Ermənistandan azərbaycanlıları zorakılıqla deportasiya etmək idi.

Bakının 25 kilometrliyində yerləşən, çoxmillətli Sumqayıt şəhərinin əhalisi 1988-ci ildə 258.200 nəfər təşkil edirdi. Sumqayıtın iri sənaye, mədəniyyət, elm mərkəzinə çevrilməsində keçmiş SSRİ-nin müxtəlif regionlarından gəlmiş xalqların nümayəndələrinin xidmətləri vardı. Bu şəhər əhalisinin milli tərkibində də özünü göstərmişdir. Belə ki, 1959-cu ildə burada 10-dan artıq millətin nümayəndələri yaşayırdısa, 1970-ci ildə onların sayı 15-ə, 1979-cu ildə 77-yə, 1989-cu ildə isə 81-ə çatmışdı. Buna baxmayaraq şəhər əhalisinin mütləq əksəriyyətini azərbaycanlılar təşkil edirdi. 1979-cu ilin əhali

siyahıyaalınmasının nəticələrinə görə azərbaycanlılar ümumi şəhər əhalisinin 68,8 faizini, ruslar 18 faizini, ermənilər 6,7 faizini təşkil edirdi.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu dövrdə Ermənistandan qovulan azərbaycanlıların bir qismi Sumqayıta üz tutmuş, burada məskunlaşmışdı. O zamanadək Ermənistanın 20 rayonundan təkcə Sumqayıta 18 min 330 nəfər qaçqın və ya 3030 ailə gəlmişdi. Sıralarında 4 rus ailəsinin olduğu qaçqınların çoxu küçələrdə evsiz-eşiksiz qalmışdı.

Yaranmış gərgin şəraitdə, ermənilər tərəfindən qabaqcadan hazırlanmış plan əsasında və onların bilavasitə iştirakı ilə fevralın 28-29-da Sumqayıtda baş verən kütləvi iğtişəşlər nəticəsində 26 erməni, 6 azərbaycanlı qətlə yetirildi. Bədən xəsarəti alan 198 nəfərin 87 nəfəri xəstəxanaya yerləşdirildi. 60 mənzil qarət edildi, 14 avtomaşın yandırıldı, 8 avtomaşın zədələndi, 16 ticarət obyektinin şüşələri qırıldı. Azərbaycan SSR Daxili İşlər Nazirliyinin 17 avtomaşını əzildi. O zaman SSRİ Prokurorluğunun ilkin istintaq-əməliyyat qrupunun üzvü olmuş Vladimir Kaliniçenko və digərləri çıxış edərək Sumqayıt hadisələrinin erməni lobbisinə xidmət edən SSRİ rəhbərliyinin sifarişi ilə SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi tərəfindən təşkil olunduğunu, bu səbəbdən də iğtişəşlərin təşkilatçılarından heç kimin məsuliyyətə cəlb olunmadığını bildirmişdir. Ermənistan və erməni lobbisi dairələri tərəfindən Sumqayıt hadisələri qəsdən Azərbaycana qarşı təbliğat və dezinformasiya məqsədilə istifadə edilsə də, sonradan Azərbaycan dövlətinin həyata keçirdiyi tədbirlər, aparılmış obyektiv və faktlara söykənən istintaq materialları ilə həmin iğtişəşlərin məhz erməni millətçilərinin və onların havadarlarının öz məkrli niyyətlərinə nail olmaq məqsədilə təşkil edilərək törədilməsi kifayət qədər və təkzibedilməz faktlarla sübuta yetirilmişdir.

Belə ki, Baş Prokurorluq, Daxili İşlər Nazirliyi və Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti əməkdaşlarından ibarət istintaq-əməliyyat qrupu tərəfindən Sumqayıt hadisələri ilə əlaqədar istintaq zamanı müəyyən edilmişdir ki, 1988-ci il fevralın 28-29-da Sumqayıtda baş verən hadisələrin kökündə “Krunk” və “Qarabağ” təşkilatlarının erməni millətçi hərəkatı üçün vəsait topladığı, ümumi büdcəyə pul ödəməyənləri isə cəzalandırmaq qərarına gəldikləri, elə məhz buna görə də Sumqayıtda evlərinə hücum edilən ermənilərin məhz “Krunk” təşkilatına pul ödəməyən ermənilər olmaları haqda fikirlər təsdiqini tapmışdır.

Bununla yanaşı, istintaqla 1988-ci ilin yanvar-fevral aylarında ermənilər tərəfindən Sumqayıt şəhərindəki əmanət kassalarından əmanətlərin kütləvi şəkildə çıxarılması müəyyən olunmuşdur. 1988-ci ilin yanvar-fevral aylarında, yəni, Sumqayıtda kütləvi iğtişəş baş verməzdən əvvəl şəhərdə fəaliyyət göstərən 14 əmanət kassasından milliyyətçə erməni olan 84 əmanətçi tərəfindən 143 min 64 rubl məbləğində əmanətlər götürülmüş və həmin aylarda şəhərdə fəaliyyət göstərən poçt bölmələrindən Ermənistanla çoxsaylı telefon danışıqları aparılmış, pul köçürmələri edilmişdir. Faktlar sübut edir ki, törədilmiş talanlar təsadüfi olmamışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, talanlar başlamazdan əvvəl şəhərdə yaşayan imkanlı ermənilərin əksəriyyəti Sumqayıtı tərk etmiş, şəhərdə qalan imkansız ermənilərin bəziləri zərər görmüşdülər. Erməni millətçilərinin tarixində ermənilərin bu üsuldən istifadə etdikləri haqqında kifayət qədər tutarlı faktlar mövcuddur. Yəni Sumqayıtda da baş verəcək hadisələr əvvəlcədən planlı şəkildə hazırlanmış və yerli ermənilər xəbərdar edilmişdi.

Bununla yanaşı, baş vermiş talan və qətlərdə erməni millətindən olanlar xüsusi tapşırıqla “fəallıq” göstərmiş, öz millətindən olanlara qarşı amansızlıq etmişlər. Sonradan istintaqla müəyyən edilmişdir ki, iğtişəşlərin təşkilatçılarından biri milliyyətçə erməni Eduard Qriqoryan olmuşdur. Belə ki, istintaq materiallarının araşdırılması zamanı bir sıra mühüm məqamlar ortaya çıxdı. Sənədlər təsdiq edir ki, Eduard Qriqoryan və onun rəhbərlik etdiyi qrup iğtişəşlər zamanı daha çox qəddarlıq edərək 6 erməni qətlə yetirmişdir.

Erməni millətindən olan Sumqayıt şəhər sakinlərinin öldürülməsinə görə məhkum olunmuş Eduard Qriqoryan 1989-cu il dekabrın 22-də hökm oxunduqdan sonra – SSRİ mövcud olduğu zaman – 1991-ci il avqustun 26-da Yerevan şəhər 1 saylı istintaq təcridxanasına köçürülmüş, sonradan azadlığa buraxılmış və hazırda Ermənistanın xüsusi xidmət orqanlarının himayəsi altında üçüncü ölkənin ərazisində yaşamaqdadır.

Qeyd etmək vacibdir ki, istintaq qrupu tərəfindən toplanmış materialların qiymətləndirilməsi və təhlili təsdiq edir ki, Sumqayıtdakı iğtişəş Azərbaycana qarşı Ermənistan xüsusi xidmət orqanları və

SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi tərəfindən təşkil edilmiş xüsusi bir plan olmuşdur. SSRİ dövründə foto-video çəkilişə xüsusi nəzarət və senzura tətbiq olunmasına baxmayaraq, Sumqayıt hadisələrinin əvvəlindən axırınacan foto-video çəkilişi aparılmış və Mərkəzi televiziya vasitəsilə erməni mənşəli Henrix Borovikin aparıcısı olduğu “Vzqlyad” adlı proqramda iki dəfə göstərilmiş, sonra isə SSRİ ərazisindən çıxarılaraq erməni lobbi təşkilatları vasitəsilə anti-Azərbaycan kampaniyasının tərkib hissəsi kimi dünyada yayılmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Sumqayıt hadisələrini təhlil edərək demişdir: “Heç kim üçün sirr deyil ki, Sumqayıt hadisələrini erməni millətçiləri törətmişdilər. Bu, onların təxribatı idi və orada ən çox qəddarlıq göstərən erməni millətindən olanlar idi. Məqsəd də aydındır ki, bu hadisədən istifadə edib Azərbaycana qarşı əsassız iddialar irəli sürülsün və ondan sonra azərbaycanlılara qarşı soyqırımını əsaslandırılınsın”.

**Elçin Əhmədov,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının
professoru, siyasi elmlər doktoru**

Xalq qəzeti. - 2021. - 28 fevral. - S. 4.

Sumqayıt hadisələri: planlaşdırılmış təxribat

1988-ci il fevralın 27-29-da baş vermiş Sumqayıt hadisələrindən artıq 33 il keçir. Zaman göstərdi ki, bu olaylar böyük bir siyasi oyunun başlanğıcı, necə deyərlər “ilk akkordları” idi. Azərbaycanı qarşı yönəldilmiş separatçılığa, terrorizmə, nəhayət işğalçılıq hərəkatlarına haqq qazandırmaq üçün edilən provakasiya idi.

Sumqayıt hadisələrinə 33 ildən sonra nəzər yetirəndə təxribat törədib, qan axıdanların ermənilərin özü, onların xaricdəki havadarları və SSRİ rəhbərliyinin hansı məqsədlə olduğu çox açıq görünür. İndi artıq obyektiv və şüurla düşünən hər ağıllı insanda bu az da olsa şübhə doğurmur. Bu üsul onlara dünya ictimaiyyətinə ermənilərin məzlum, azərbaycanlıların və türklərin vəhşi olduqlarını göstərmək, eləcə də gələcəkdə həyata keçirəcəkləri bütün vandal hərəkatlara haqq qazandırmaq üçün idi. Tarix göstərir ki, bu, ermənilərin əsrlərlə bizlərə qarşı istifadə etdikləri bir üsuldur. Bu yerdə XX əsrin əvvəllərində yazıb-yaratmış görkəmli Azərbaycan publisisti Ömər Faiq Nemanzadənin böyük uzaqgörənliklə söylədiyi sözlər yada düşür. O, 1906-cı ildə “İrşad” qəzetinin səhifələrində çap etdiyi məqalələrin birində belə yazır: “Ermənilər, necə olursa-olsun, özlərinin Ermənistan yaratmaq planlarını mütləq həyata keçirəcəklər və bu məqsədə nail olmaq üçün bizi İrəvandan, Qarabağdan və Qarsdan qovub çıxarmağa cəhd göstərəcəklər. Biz bilməliyik və unutmamalıyıq ki, ermənilər istənilən alçaqlığa hazırdırlar. Onlar təxribatlara əl ataraq, müsəlmanları özlərinə qarşı qalxmağa təhrik edəcək, bilərəkdən böyük itkilərə yol verəcək, sonra da bütün Avropaya özlərini yazıq, məzlum, iztirablı bir xalq kimi göstərmək üçün ah-nalə çəkərək zarıyaçaqlar. Onlar öz cinayətləri üçün tədricən plan hazırlayacaq və onu həyata keçirmək üçün yollar arıyaçaqlar”. Görün müdrikcəsinə deyilən bu dörd cümlədə ermənilər necə dəqiq xarakterizə edilmişlər. Tarixə nəzər yetirdikdə ermənilərin Ö.F.Nemanzadənin dediyi kimi hərəkatlarını görürük. 1905-1906, 1914-1915, 1918-1920, 1948-1953 və nəhayət 1988-1993-cü illərdə ermənilərin planlı şəkildə həyata keçirdikləri təxribatlar sonradan azərbaycanlıların qırğını və torpaqlarımızın zəbti ilə başa çatıb.

Sumqayıt hadisələrini də eyni ssenari üzrə faşist xislətli, alçaq Eduard Qriqoryanlar və onların ənənəvi havadarları törədib. Ermənilər “Böyük Ermənistan” xülyasına düşəndən Dağlıq Qarabağı da digər Azərbaycan torpaqları kimi özünüküləşdirmək istəmişlər. Digər Azərbaycan torpaqları dedikdə isə İrəvan (indi Yerevan), Vədi (Ararat), Basarkeçər (Vardenis), Zəngibasar (Masis), Qəmərli (Artaşad), Mollagöyçə (Maralin), Dərələyəz (Yexeknadzor) və bütövlükdə müasir Ermənistanın ərazisi nəzərdə tutulur. Axı, doğrudan da, tarixi sənədlərə əsasən 200-250 il qabaq Qafqazda ümumiyyətlə erməni və ya özlərinin adlandırdığı kimi “haylar” yaşamayıb.

Bizim torpaqlara ermənilər ilk dəfə 1804-1813-ci il Rus-İran və 1806-1812-ci il Rus-Türk müharibələri dövründə köçürülməyə başlamışlar. Bu proses SSRİ dövründə də davam edib.

1827-ci ilin oktyabrında İrəvan qalası süqut edəndən cəmi üç ay sonra, yəni 1828-ci il fevralın 10-da Rusiya və İran arasında bədnam Türkmənçay müqaviləsi imzalandı. 1828-1829-cu illərdə təkə Şərqi Anadoludan, Ərzurumdan, Ərdəhandan, Qarsdan, Bayaziddən 14044 erməni ailəsi bizim dədə-baba torpaqlarımıza köçürüldü. N.Şavrov Rusiyanın bu müstəmləkəçilik siyasətindən belə yazır: “Biz müstəmləkəçilik fəaliyyətimizə Zaqafqaziyada rusların deyil, bizə yaxın olan xalqların yerləşdirilməsindən başladığımız... 1826-1828-ci illər müharibəsinin qurtarmasından sonrakı iki il ərzində, 1830-cu ilədək Zaqafqaziyaya 40 min İran və 84 min Türkiyə ermənisi köçürmüş və onların İrəvan quberniyasının ən yaxşı dövlət torpaqlarında yerləşdirmişdik ki, orada erməni əhalisi cüzi idi”.

Qərbi Azərbaycan torpaqlarından axırıncı aborigen (mənası-əzəli, köklü-deməkdir), yəni azərbaycanlı 1988-ci ildə çıxarılaraq qovuldu.

Dağlıq Qarabağı Ermənistanla birləşdirmək daşnakların çoxdankı arzusu idi. Amma hər dəfə bunu reallaşdırmaq istəyəndə ermənilərin cəhdləri müxtəlif səbəblərdən boşa çıxırdı.

Bolşevizm Cənubi Qafqazda bərqərar olan gündən, yəni 1920-ci ildən başlayaraq ermənilər dəfələrlə bu məsələni gündəmə gətirmiş, ancaq heç nəyə müvəffəq olmamışlar. O dövrdə onların ən böyük nailiyyəti isə 1923-cü il iyulun 7-də Dağlıq Qarabağa Azərbaycanın tərkibində Muxtar

Vilayət statusunun verilməsi oldu. Ermənilər üçün fürsət məhz 1985-ci ildə M.Qorbaçovun hakimiyyətə gəlişi və onun “yenidənqurma”sı ilə ələ düşdü. Ancaq ermənilər 1985-86-cı illərdə hələ də Dağlıq Qarabağla bağlı iddialarını açıq-açıqına üzə çıxarda bilmirdilər. Çünki onda Azərbaycanın böyük oğlu Heydər Əliyev o dövrdə ən yüksək postlardan birini, Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Siyasi Bürosunun üzvü, SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsini tuturdu. Və ermənilərə onun Garabağ məsələsi ilə bağlı sərt mövqeyi hələ 1965 və 1973-cü illərdən yaxşı bəlli idi. Həmin illərdə daşnakların Dağlıq Qarabağ məsələsinin növbəti dəfə qaldırmaq cəhdləri Heydər Əliyevin dəmir iradəsinə dəyib darmadağın olmuşdu. Ona görə Şaxnazaryanlar, Kaputikyanlar, Balayanlar, Aqanbekyanlar ciddi-cəhdlə onun hakimiyyətdən getməsinə çalışırdılar və buna Heydər Əliyev şəxsiyyətindən hər zaman qorxan ermənipərəst Qorbaçov vasitəsi ilə 1987-ci il oktyabrın 25-də nail ola bildilər. İstər Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında baş verən hadisələr, istərsə də Sumqayıt hadisələri Heydər Əliyevin vəzifədən uzaqlaşdırılmasından az sonra baş verdi.

Heç əbəs deyil ki, H.Əliyevin vəzifədən kənarlaşdırılmasından cəmi bir neçə həftə sonra, Qorbaçovun iqtisadi məsələlər üzrə köməkçisi, akademik A.Ağanbekyan 1987-ci il noyabrın 17-də Parisdə, erməni Fransa İnstitutunun və erməni veteranları assosiasiyasının təşkil etdiyi qəbulda çıxış edərək belə sözlər demişdi: “Mən istərdim ki, Qarabağ Ermənistanın olsun, o, Azərbaycana nisbətən Ermənistana daha çox bağlıdır. Mən bu istiqamətdə bir təklif irəli sürmüşəm. Ümidvaram ki, yenidənqurma, demokratiya şəraitində həmin problem öz həllini tapacaqdır” (“Humanite”, 18 noyabr, 1987-ci il). Ermənistandan Dağlıq Qarabağa emissarlar daxil olmağa, yerli əhali arasında Moskvanın onları tam dəstəkləməyi haqqında təbliğat aparmağa başladılar. Az bir zamanda bu öz effektini başlandı. Miting iştirakçıları Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin (DQMV) Ermənistana birləşdirilməyini tələb edirdilər. Rəsmi Bakı isə qəflət yuxusunda idi. Bütün bunlar Azərbaycanda əks reaksiya doğurdu və Bakıda, eləcə də ölkəmizin digər böyük şəhərlərində gənclərin və tələbələrin kor-koranə nümayişləri başlandı. Moskva susur, özünü neytral müşahidəçi kimi göstərirdi. Bu zaman, Əsgəranda iki azərbaycanlı ermənilər tərəfindən qətlə yetirildi. Bir müddət sonra isə Dağlıq Qarabağda və Ermənistanda azərbaycanlıların öz dədə-baba yurdlarından kütləvi şəkildə qovulması prosesi başlandı. Rəsmi Bakı çaşqın vəziyyətdə idi. İlk qaçqınlar Bakıya, Sumqayıta gəlir, başlarına gətirilən fəlakətlərdən, zorakılıqlardan danışır, cavab aksiyaların keçirilməsini tələbi ilə nümayiş və yürüşlər keçirirdilər. Və nəhayət, 1988-ci il fevralın 20-də vilayətin xalq deputatlarının növbədənənar sessiyası çağırılır və burada DQMV-nin Azərbaycanın tərkibindən çıxarılıb Ermənistana verilməsi haqqında qərar qəbul edilir.

Onlar durmadan vəziyyəti ona görə qızıqsırdırdılar ki, azərbaycanlıları qanlı aksiyalara sövq edib, bütün dünyaya qəddar, zalım obrazında təqdim edə bilsinlər. Fevralın sonunda bu planı həyata keçirmək üçün artıq hər şey hazır idi. Gərginlik yüksək həddə çatdırılmış, məkan da seçilmişdir - SUMQAYIT.

Bəli, 1988-ci il fevralın 27-29-da “ssenaristlər” Sumqayıt hadisələrini törətməyə nail oldular. Həmin günlər şəhərdə baş vermiş iğtişələr nəticəsində müxtəlif millətlərdən olan 32 adam, o cümlədən 26 erməni həlak olmuş, 400 nəfərdən çox adam bədən xəsarəti almış, 200-dən çox mənzil talan edilmiş, 50-dən artıq mədəni-məişət obyektı dağıdılmış, 40-dan çox avtomobil sındırılmış və bir qismi yandırılmışdır. Bütövlükdə şəhərə ovaxtkı qiymətlərlə 7 milyon rubl məbləğində maddi ziyan vurulmuşdur.

Gəlin hadisələrin müəyyən ssenari ətrafında, planlı şəkildə həyata keçirildiyini sübut edən bir sıra məqamlara diqqət yetirək. Əvvəlcə onu qeyd edim ki, hələ hadisələrdən 5-6 gün qabaq şəhərdə heç kimin tanımadığı qrup peyda olmuşdu. Dəstələrə bölündükləri üçün onlara eyni vaxtda şəhərin müxtəlif hissələrində rast gəlmək olurdu.

“Ssenaristlər” bu hadisələrə elə güclü hazırlaşmışdılar ki, qanlı aksiyalar törədən qrupların hər birində videooperator var idi. Və onlar zorakılıq və talanlar baş verəcək konkret yerlərdə çəkilişə

hazır olurdular. Təsadüfi deyil ki, şəhərdə baş verən olaylardan dərhal müxtəlif ölkələrin telekanalları ilə yayımlandı.

Eyni zamanda, bəzi faktlar şəhərdə yaşayan ermənilərin böyük əksəriyyətinin bu hadisələrdən çox-çox əvvəldən xəbəri olduğunu təsdiqləyir. Məsələn, fevral ayından qabaq erməni milliyətindən olan vətəndaşların şəhər dükanlarından böyük məbləğdə malları kreditlə alması, əmanət banklarından pullarını çıxarılması və köçüb getməsi faktları versiyanın doğruluğunu aydın şəkildə göstərir.

Bu hadisələri həyata keçirmək üçün məkanın məhz Sumqayıt şəhəri seçilməsi təsadüfü deyildi. Burada kimya və metallurgiya sənayesinin inkişafı ilə bağlı keçmiş SSRİ-nin müxtəlif şəhərlərindən onlarca millətin nümayəndəsi məskunlaşmışdı. Bir də Sumqayıt gənclik şəhəridir. Gənclərin beyninə milli zəmində təsir etmək daha asan olduğu üçün təşkilatçılar bu amili də nəzərə almışdılar. Burada baş verənlər ölkənin digər bölgə və şəhərlərinə də tezliklə yayıla bilərdi. Xoşbəxtlikdən, onlar bu istəklərinə nail ola bilmədilər.

Sumqayıtda baş verən hadisələrdən danışarkən hüquq-mühafizə orqanlarının, xüsusilə də prokurorluğun birtərəfli münasibətini qeyd etməmək olmaz. İşlərin bütövlükdə Moskvanın sərəncamına verilməsi, respublika prokurorluğunun prinsipsiz mövqe tutaraq yaxasını kənara çəkməsi nəticəsində min nəfərdən çox sumqayıtlı təhqir dolu istintaq və işgəncələrə məruz qaldı. Qanlı olayların əsas təşkilatçısı və icraçılarından olan "Paşa" ləqəbli Eduard Qriqoryan cəmi 12 il həbs cəzası aldığı halda bu işlərdə əli olmayan Əhməd Əhmədov ən ağır cəzaya - güllələnməyə məhkum edildi.

Olayları diqqətlə öyrəndikdə bu hadisələrin həyata keçirilməsində ən azı iki maraqlı tərəfin mövcudluğu tam bəlli olur. Onlardan birincisi və elə ən qlobalı M.Qorbaçovun rəhbərliyi ilə dünya sosialist sistemi və eləcə də SSRİ-ni dağıtmaq siyasətini həyata keçirən qüvvələr idi.

İkinci maraqlı tərəf isə, sözsüz ki, Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan qopararaq Ermənistanla birləşdirmək istəyən erməni millətçiləri olmuşdur. Axı, həqiqətən də, bu hadisələrdən sonra SSRİ kimi nəhəng, necə deyərlər "topdağıtmaz" bir dövlət dağılaraq siyasi meydandan yox oldu. Qarabağ müharibəsi başlandı, 20 faizə qədər torpaqlarımız erməni işğalçıları tərəfindən zəbt edildi, XX əsrin ən böyük qətlialmlarında biri olan Xocalı faciəsi və minlərlə azərbaycanlının ölümü ilə nəticələnən neçə-neçə digər qanlı olaylar baş verdi.

Bütün bu tarixi faktları nəzərdən keçirərkən daha dəhşətli bir məqam üzə çıxır. O da ermənilərin heç vaxt öz mürdar məqsədlərindən özbaşına dönməyəcəyidir. Ermənistan işğalçılıq siyasətlərini hazırkı dövrdə də usanıb, çəkinmədən davam etdirməyə çalışır. Düzdü, indi onlar öz fitnə dolu planlarını həyata keçirməkdə çox çətinlik çəkirlər. Çünki dünya artıq ermənilərin yalanlarına uymur. Kimin kim olduğunu yavaş-yavaş anlamağa başlayır. Lakin Ermənistanın müstəqil olmadığını dünyanın maraqlı siyasi qüvvələrinin masası olduğunu yaddan çıxarmaq olmaz və bu faşist rejimi böyük təhlükə mənbəyidir. Bu gün Azərbaycan dəyişib və 25-30 il əvvəlki yarıdağılmış, iqtisadiyyatı böhran içində boğulan ölkə deyil, müasir, dinamik inkişafda olan, güclü orduya malik sürətlə qabaqcıl ölkələr sırasına inteqrasiya edən bir dövlətdir. Heydər Əliyev dühası ilə yaranan bu dövlət çox sevindiricidir ki, hazırda möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən layiqincə idarə olunaraq görünməyən bir tempələ tərəqqi edir.

İndi Azərbaycan hər sahədə ermənilərin iftira və böhtanlarına kəsərli cavab verib, onların qaniçən arzularını ürəyində qoya bilər. Ötən il sentyabrın 27-də Ermənistanın son geniş hərbi təxribatına cavab olaraq şanlı ordumuzun başladığı əks-hücum əməliyyatı nəticəsində otuz ilə yaxın müddətdə işğalda olan torpaqlarımız azad edildi. Prezident, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin əsgər və zabit heyəti böyük şücaətlər göstərərək düşmən ordusunu darmadağın etdi və erməniləri biabırçı kapitulyasiya bəyanatına imza atmağa vadar etdi. Bu gün Azərbaycan öz suverenliyini, ərazi bütövlüyünü tam təmin edib. Ulu öndər Heydər Əliyev təbiri ilə desək "Tarixi dəyişmək qeyr-mümkündür. Əsrlər boyu Qarabağ Azərbaycanın olub və Azərbaycanın da olacaq".

**Söhrab Səfiyev,
Respublika. - 2021. - 28 fevral. - S. 3.**

İğtişaşların ermənilər tərəfindən törədilməsi sübuta yetirilmişdir

Sumqayıt təxribatı - erməni millətçilərinin çirkin əməli

Sumqayıtda ermənilərin öncədən planlaşdırdığı qanlı hadisələrdən bizi 33 illik zaman kəsiyi ayırır. Geriyə baxanda həmin hadisələrin zamanında görünməyən tərəfləri aydınlaşır, ermənilərin Sumqayıtda törətmək istədikləri növbəti “genosid”in bir çox “çılpaqlığı” üzə çıxır. Erməni təbliğat maşını dünyaya Sumqayıt hadisələrini onlara qarşı törədilən terror kimi sırımaqda israrlıdır. İstintaq proseslərində bu terrorun məhz ermənilər tərəfindən törədilməsi sübuta yetirilib. Dünyanın hər hansı bir nöqtəsində yaşayan ermənilər yaxşı bilirlər ki, törədilən hadisələr özlərinin əməlidir. Yalan və iftiralarla “zəngin”, “yazıq millət” kimi tarixi olan ermənilər həmişə qarşılarına qoyduqları məkrli məqsədə yetmək üçün hər cür vəhşilikdən, terrordan, insanlığa sığmayan qanlı cinayətlərdən, hətta öz millətlərinin belə qanını tökməkdən çəkinməyiblər.

Mitinqlərdə ermənilər təlimatlandırılır

1988-ci ilin fevralında Xankəndidə erməni millətçiləri kütləvi mitinqlər keçirirdi. Onlar SSRİ və Ermənistan SSR rəhbərliyindən tələb edirdilər ki, Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın tərkibindən çıxarılıb, Ermənistanın tərkibinə qatılsın. Mitinqlərdə azərbaycanlıların “cinayətlərindən” söz açır, əl altında qaldıqlarını iddia edirdilər. Dağlıq Qarabağın ətraf rayonlarından ermənilər mitinqlərə axışır, oradan təlimatlanırdılar. Az bir zamanda buna adekvat cavab verəcək yer də müəyyənləşdirilir. Həmin hadisələrdən sonra belə bir fikir dolaşır ki, ermənilər öncə Gəncəni iğtişaşların mərkəzi kimi qəbul ediblər. Amma sonradan əslən ermənistanlıların daha çox yaşadığı Sumqayıt seçilir.

Həmin il 39 yaşını qeyd etməyə hazırlaşan Sumqayıtda zəhmətkeşlər bu bayrama hazırlaşırıdılar. Onu quranlar sovetlər birliyinin hər yerindən bura gələn gənclər idi. Yaranışından diqqəti cəlb edən bu şəhər beynəlmiləl xüsusiyyətləri ilə də fərqlənirdi. Dünyanın müxtəlif yerində yaşayan sumqayıtlılar öz şəhərləri ilə fəxr edirdilər. Hətta əslən erməni olub Sumqayıtda doğulanlar belə bu şəhəri həmişə hörmətlə yad edirlər.

Vaxtilə “dostluq” şəhəri adlanan, özündə 82 millətin və etnik qrupun nümayəndəsini birləşdirən, daşı daş üzərinə qoyub böyük bir şəhər salan, beynəlmiləl bir ailədə yaşayan insanlar 1988-ci il fevral ayının 28-dən 29-na keçən gecə bir qrup ekstremistin əli ilə Sumqayıtda qanlı aksiyanın törədilməsinə necə rəvac verə bilərdi? Hadisələrə təkan verən, təlimatlandıran, maddi vəsait ayıran qüvvələr kimlər idi? Vaxtilə bir parta arxasında əyləşib eyni dildən dərs keçənlər necə bir-birinə düşmən oldu?!

Bütün bunları araşdırmaq və bu suallara dolğun cavab tapmaq o qədər də asan deyil. Hazırda ermənipərəst kütləvi informasiya vasitələri öz uydurma cızmaqaraları ilə indi də oxucuları çaşdırır, guya Sumqayıtda ermənilərə qarşı “genosid”in olmasını sübut etmək istəyirlər.

“Böyük Ermənistan” yaratmaq xülyasında olan Ermənistan rəhbərliyi, millətçi qüvvələr, daşnak partiyasının fəalları, kəşfiyyat orqanları Azərbaycan-Ermənistan münasibətlərini gərginləşdirməklə separatizmə geniş meydan açırıdılar.

Buna nail olmaq üçün Ermənistanın xüsusi xidmət orqanları və xaricdə yaşayan erməni lobbi sinin ssenarisi əsasında Sumqayıtda qanlı aksiya törətdilər. Bu həmin zaman idi ki, SSRİ aşkarlıq şəraitində bir çox problemləri bilərəkdən qabartmağa başlamışdı. Hakimiyyətdətəmsil olunan erməni diasporu hərəkətə keçmişdi. Aparılan müşahidələr və araşdırmalar göstərirdi ki, haqqında dəfələrlə yazılmış “tarixi unudqanlıq” adlanan sosial bələdan xilas olmaq son dərəcə çətin problemə çevrilmişdir. Bu problemə qarşı isə gərgin, ardıcıl və prinsipial təbliğat işi aparmaq, ermənilərin hiyləgər və məkrli siyasətlərini ifşa edərək, dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq lazımdır.

İğtişaşları idarə edən ermənilər

1988-ci ilin əvvəllərində böyük sovetlər imperiyası tənəzzülə uğramaqda idi. Batmaqda olan ittifaqın rəhbərləri vəziyyətdən çıxış yolunu sanki qanlı hadisələr törətməkdə görürdülər.

Artıq Sovet İttifaqını vahid partiya idarə edə bilmirdi. Sovet İttifaqının dağılmasında maraqlı olan güc mərkəzləri tərəfindən M.S.Qorbaçov hakimiyyətə gətirildi. Qorbaçovun isə siyasi məsələlər üzrə köməkçisi Şahnazaryan, iqtisadi məsələlər üzrə köməkçisi A.Aqanbekyan, Dövlət Plan Komitəsinin birinci müavini Sitaryan və yuxarı eşelonda vəzifələrə otuzdurulan yüzlərlə erməni böyük bir dövlətin xarici və daxili siyasətini maraqlı və ambisiyalarına uyğun asanlıqla istiqamətləndirə bildilər. Dövlətdə təmsil olunan bir şəxsin - Aqanbekyanın 1987-ci ildə Fransadakı məlum çıxışında Qarabağın Ermənistanla verilməsi təklifi xarici diaspor nümayəndələri tərəfindən alqışlarla qarşılandı. Bundan sonra Qarabağda və Ermənistanda fasiləsiz mitinqlərə start verildi, həmin ərazilərdə yaşayan azərbaycanlılara qarşı təzyiqlər, hücumlar gücləndi. Beləcə qaçqınların ilk böyük dalğası Sumqayıtı silkələdi.

Öz doğma yurdlarında min illərlə yaşayan insanlar Sumqayıta pənah gətirdilər. Çünki ermənistanlı azərbaycanlıların çox hissəsinin Sumqayıtda qohum-əqrabası yaşayırdı. Eyni zamanda həmin dövrdə dolaşan fikirlərdən biri də qaçqınların Qarabağda yerləşdirilməsi idi. Bunun qarşısını almaq üçün növbəti bir saxta “genosid” aktı hazırlamaq iddiası ermənilər tərəfindən düşünülürdü. Separatçı “Qarabağ” və “Krunk” komitələri dünyanın hər yerində yaşayan ermənilərə müraciət qəbul edərək onları böyük Ermənistan arzularının reallaşacağı gün uğrunda mübarizəyə səsləyirdilər.

Respublikamızın müxtəlif regionlarında yaşayan erməniləri uzun illərdən bəri gizləncə yığıqları maliyyə bazalarından istifadə edərək Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsi üçün ümumerməni hərəkatına qoşulmağa çağırırdılar.

Sumqayıt hadisələri ərəfəsində Ermənistandan və Dağlıq Qarabağdan Sumqayıt və Bakı şəhərlərinə çoxlu sayda milliyyətçə erməni olan şübhəli şəxslər gəlmiş, onların bir qismi mehmanxanalarda yığıcam yerləşdirilmişdi. Azərbaycan dilini mükəmməl bilən bu qrup ermənilər şəhərin onlarda olan xəritəsi əsasında demək olar ki, bütün küçə və dövlət orqanlarını qeydiyyat almış, xüsusi terror planını hazırlamışlar. Şəhərdə gizli fəaliyyət göstərən “Krunk” daşnak təşkilatının üzvləri ilə görüşən təxribatçı qrup erməni ailələrinin siyahısı əsasında niyyət və məramlarını bölüşmüşdü. Bir neçə gün ərzində planın əsas hərəkətverici qüvvələri də müəyyənləşdirilmişdi. Həmin şəxslər Sumqayıtda ermənilərin gur yaşadığı ərazilərdə çoxsaylı gizli görüşlər keçirmiş, onları gələcək hadisələrlə bağlı təlimatlandırmışdılar. 30 nəfərə yaxın olan bu “komanda” şəhərin dörd bir tərəfində yaşayan ermənilərin ünvanlarını hazırladıqdan sonra iğtişaşlar zamanı kiminlə necə hərəkət edəcəklərini də onlara anlatmışdılar.

Eyni zamanda həmin günlərdə şəhəri tərk edən imkanlı erməni ailələri hadisələr ərəfəsində bankda olan pullarını çıxardaraq özləri ilə aparmışdılar. Bəziləri şəhərin ticarət mərkəzində - univermaqda satılan qiymətli zinət əşyaları almışdılar. Onlar evlərinin bahalı mebellərini, bəziləri isə evlərini sata bilmişdilər. Təəssüf ki, bütün bunlar respublikamızın, sırf Sumqayıt hüquq mühafizə orqanlarının gözü qarşısında baş vermişdi. Çiyini müxtəlif ulduzlu milis (polis) işçilərinin gözü qarşısında erməni təxribatçıları onların soyuqqanlılığına inanaraq öz “planlarının” təməlini “mükəmməl” hazırlamışdılar. Sumqayıtda baş vermiş kütləvi iğtişaşlardan dərhal sonra isə həmin qrup yoxa çıxmışdı. Bu da həmin hadisələrin Kremlin dəstəyi ilə ermənilərin törətdiyini bir daha sübuta yetirir.

Saxta “genosid”in başlanğıcı

Beləcə fevralın 28-29-da Sumqayıtda ermənilərin növbəti “soyqırım”ları həyata keçirilməyə başlandı. Onlar hətta qətlə yetirəcəkləri adamların siyahısını şəhərdə talan törədəcək öz komitə üzvlərinə də paylamışdılar. Bir neçə gün əvvəl ermənilər yaşayan evlər özəmənkü hüquq mühafizə orqanlarının gözləri qarşısında xüsusi adamlar tərəfindən işarələnmişdi. Beləliklə, fevralın 28-29-da Sumqayıtda iğtişaşlar törədilir, ermənilər öz millətlərindən olan insanları qəsdən qətlə yetirir, lakin SSRİ-nin ovaxtkı hərbi prokuroru Katuşev Bakıda ola-ola baş verənlərin qarşısını almağa tələsmir. Ona hər dəqiqə məlumat verilsə də, bütün bunlara biganə yanaşır.

Hadisələrin şahidi Tanrıvedi Hacıyev o günləri belə xatırlayır: “Fevralın 28-də səhər köhnə avtovağzalın yanında xeyli adam yığılmışdı. Biz işə gedirdik. Bizi aparacaq maşını gözləyirdik. Bir nəfər kütlənin içində dayanan maşının üstünə çıxıb danışmağa başladı. O, ermənilərin

azərbaycanlılara qarşı törətdikləri cinayətləri sadalamağa başladı. Kütlə onun səsinə səs verdi və bir qədər sonra o qabaqda olmaqla yaxınlıqdakı mənzillərə doğru yürüdülər. Bizi işə aparan sürücü hamımızı maşına minməyə çağırdı. Sonradan bildik ki, demə bu adam erməni imiş. Sumqayıtdakı kütləvi iğtişaların əvvəlcədən təşkil olunmasını sübut edən faktlardan biri də talançıların hərəkət etdikləri marşrut üzrə yerləşdirilmiş naməlum şəxslər kütləvi iğtişalarda iştirak edənlərin bütün hərəkətlərinin videoçəkilişini aparmasıdır. Bu kadrlar Qərb ölkələrinin televiziya kanallarında operativ şəkildə göstərilmişdir. Şübhəsiz ki, çəkiliş aparan şəxslər talançıların planları haqqında əvvəlcədən məlumatlı olmuşdular. Çünki çəkilişləri aparanlar şəhəri tərk etdikdən sonra heç bir fakt lentə alınmamışdır. Bu da çəkilişlərin planlı olduğunu göstərirdi. Hadisələrdən sonra o da üzə çıxdı ki, Sumqayıtda qətlə yetirilənlərin demək olar ki, hamısı əslən Dağlıq Qarabağdan idilər.

Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin açılmış arxiv materiallarından məlum olmuşdur ki, Dağlıq Qarabağ separatçılarının emissarları, SSRİ DTK-nın agentləri olan Sarkisyan, Osipov (Osipyanyan) və digərləri Sumqayıt hadisələrində fəal iştirak etmiş və həmin hadisələrdən dərhal sonra Orta Asiya respublikalarına ezam olunmuşdular. Bu agentlərin izləri sonradan Özbəkistan və Qırğızıstandakı hadisələr zamanı da aşkar olunmuşdur.

Hadisələr zamanı guya azərbaycanlılardan ölənlərin olmaması “fakt”ından istifadə edən ermənilər Sumqayıt hadisələri zamanı bir nəfər də olsun azərbaycanlının öldürülməməsi barədə iddialarını bu gün də davam etdirirlər. Əslində hadisələr zamanı 26 erməni, 6 azərbaycanlı öldürülmüşdü.

Hadisələr üzrə araşdırma

Sumqayıtda fevral ayının 28-də şəhərdə kütləvi iğtişalar, zorakılıq aktları başlandığı barədə məlumat daxil olan kimi Sumqayıt şəhərinin prokuroru, baş ədliyyə müşaviri İsmət Qayıbov cinayət işinin qaldırılması və istintaqa başlanılması barədə aşağıdakı məzmununda qərar qəbul etmişdi. İstintaqın ilkin mərhələsində 1050 nəfər şübhəli şəxs qismində tutulmuş, onlardan bir hissəsi inzibati, bir hissəsi isə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmişdir. 97 nəfər barəsində 55 cinayət işi baxılması üçün məhkəmələrə göndərilmişdi. Cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmiş şəxslərdən 183 nəfər barəsində, o cümlədən qəsdən adam öldürməyə görə 38 nəfər, zorlamaya görə isə təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilmiş 42 nəfər barəsində əməllərində cinayət tərkibi və ya cinayət hadisəsi olmadığından işin icraatına xitam verilmişdi.

Hadisələrlə bağlı saxlanılanlar arasında müxtəlif millətlərdən olan adamlar - azərbaycanlılar, ermənilər, ruslar, yəhudilər və başqaları var idi. Sumqayıtda “xuliqanlıq” edənlərin arasında ermənilər tərəfindən satın alınmış ekstremist qruplar, cinayətkarlar, təxribatçılar, narkomanlar və spirtli içki düşkünləri var idi. 30 nəfər isə ümumiyyətlə heç bir ictimai-faydalı əməklə məşğul olmurdu.

İstintaq materiallarında göstərilir ki, 444 adam məhkəmə qarşısında cavab vermiş, onlardan 400 nəfəri 10-15 sutka təcridxanalarda saxlanılmışdı. Bir neçəsi uzunmüddətli həbs cəzasına, Əhməd İman oğlu Əhmədov isə ölüm cəzasına məhkum olunmuşdu. Məlumat üçün bildirək ki, Əhmədovun məsələsinə Moskvada tələsik baxılmış və onu Sumqayıtda baş verən hadisələrin “təşkilatçısı” kimi qələmə vermişdilər. 1988-ci ilin mart ayının 12-də SSRİ Baş Prokurorluğunun bir qrup nümayəndəsi Əhmədovun evinə basqın etmiş, onu vanna otağından yarıçıpaq vəziyyətdə sürükləyib həyətdəki maşına mindirmişlər.

1988-ci il oktyabr ayının 18-də SSRİ Ali Məhkəməsi Əhmədovun, Cəfərovun, İsmayılovun məhkəmə prosesinə başladı. Məhkəmə prosesi başlayan gün “Ostankino” telekanalının “Xəbərlər” proqramında bütün dünyaya xəbər verdilər ki, Sumqayıt hadisələrində “başkəsən” üç nəfərin məhkəmə işinə başlanılır. Ertəsi gün Moskvada nəşr olunan kütləvi informasiya vasitələri də bu barədə ictimaiyyətə məlumat çatdırdılar. Moskvada, SSRİ Ali Məhkəməsinin binasında Sumqayıtda kütləvi iğtişaların baş verməsində müqəssir bilinən şəxslərin mühakiməsi başlandı. Müttəhimlər kürsüsündə əyləşən Ə.Əhmədov, T.İsmayılov, Q.Cəfərov talanlar, yanğınlar, qətlərlə nəticələnən kütləvi iğtişaların təşkilində və yaxından iştirakında təqsirləndirilirdilər.

O dövrdə SSRİ Ali Məhkəməsinin sədri V.Terebilovun “Novoye vremya” jurnalında müsahibəsi çap olundu. Terebilov məhkəmə proseslərinə yuxarıların, xüsusilə SSRİ Kommunist

Partiyası Mərkəzi Komitəsi aparatından təzyiqlər olduğundan şikayətlənirdi. Və tələb edirdi ki, məhkəmə müstəqil olmalıdır. Terebilov daha sonra qeyd edirdi ki, hazırda SSRİ Ali Məhkəməsi Əhmədovun, Cəfərovun, İsmayılovun məhkəmə prosesinə baxır. Məhz yuxarıların təzyiqi nəticəsində məhkəmə heyəti obyektivliyini, humanizmini bir tərəfə qoyub, Əhmədovun timsalında, nəyin bahasına olursa-olsun, “təşkilatçı” obrazı yaratmaq niyyətinə düşüb. “Moskovskiye novosti” qəzeti 1988-ci il noyabr ayının 20-də yazırdı: “Vəkillər belə hesab edirlər ki, işin istintaqı tam aparılmayıb. Cinayətlərin təşkilatçıları üzə çıxarılmayıb, baş verməsinin səbəbləri və şəraiti aşkar edilməyib”. Buna baxmayaraq, 1988-ci il noyabr ayının 18-də SSRİ Ali Məhkəməsinin kollegiyası belə bir qərar çıxarır: “Cəfərovun və İsmayılovun cinayət materialları yenidən yoxlanılmaq üçün istintaqa qaytarılsın. Ə.Əhmədov isə ən ağır cəzaya layiq görülsün”.

Məhkəmə prosesinə SSRİ Ali Məhkəməsinin üzvü R.K.Brize sədrlik edirdi. Məhkəmənin tərkibinə SSRİ Ali Məhkəməsinin xalq iclasçıları V.A.Kuznetsov və S.Smirnov daxil idilər. Dövlət ittihamçısı, SSRİ Baş prokurorunun köməkçisi D.Kozlovski idi.

Gizlədilən həqiqət

Əslində hadisələrin təşkilatçısı 1959-cu il təvəllüdü, əvvəllər 3 dəfə məhkum olunaraq üst-üstə 9 il 2 ay 13 gün azadlıqdan məhrum etmə cəzası çəkmiş qatı cinayətkar, milliyətcə erməni olan “Paşa” ləqəbli Eduard Qriqoryan olub. O, Albert və Ernisi adlı iki qardaşı ilə birlikdə camaata soyuq silah kimi istifadə olunan armatur parçaları paylayıblar.

Eduard Qriqoryan ətrafına topladığı özü kimi cinayətə meyilli qonşuları ilə ümumi dil taparaq, onlara spirtli içki və insanda aqressivlik yaradan xüsusi həblər paylayıb, quldurluq və soyğunçuluq etmək üçün yaxşı şansın yarandığını deyib və onları öz arxasınca erməni iddialarına qarşı keçirilən dinc mitinqin keçirildiyi meydana aparıb. Orada özünü Qafandan gəlmiş azərbaycanlı kimi təqdim edərək, ermənilərin guya Qafanda dinc azərbaycanlı əhalini qırdıqlarını, özlərinin isə bir maşın meyit gətirdiklərini mitinq iştirakçılarına danışaraq, ermənilərdən intiqam almağa çağırıb, əlində burada yaşayan ermənilərin siyahısının və ünvanlarının olduğunu deyərək, ona qoşulmuş 100 nəfərə yaxın yeniyetmə və müxtəlif cinayətkar ünsürləri “Qarabağ bizimdir!”, “Erməniləri qırın!” kimi şüar və çağırışlarla “Qarabağ” (komitəsi) və “Krunk” (cəmiyyəti) təşkilatlarına pul verməkdən imtina etmiş ermənilərin yaşadıkları mənzillərə istiqamətləndirmiş, talan və digər cinayətlərdə fəal iştirak etmiş və şəxsən 6 nəfər erməni qətlə yetirmişdir.

O, hətta hadisələr zamanı Marina və Karina Mejlumyanlar adlı erməni qızlarını da zorlamışdı (İstintaq zamanı onlar E.Qriqoryan tərəfindən zorlandıklarını etiraf etmişlər. Həmin qızlar onun insan yox, vəhşi olduğunu bildirmişlər).

Bütün bunlar məhkəmə istintaqı zamanı sübut olunsada, SSRİ Prokurorluğu əsl həqiqəti örtbasdır etmişdi. Kütləvi iğtişaslarda iştirak, zorlama, qətl, qarət, milli ədavətin qızıqsıdırılması ittihamları ilə mühakimə olunan E.Qriqoryana cəmi 12 il cəza verilmişdi.

6 nəfərin qətlində iştirak etmiş Eduard Qriqoryanın məsuliyyətdən azad edilməsi üçün erməni millətçi təşkilatçıları və xüsusi xidmət orqanları çox çalışıblar. Təsədüfi deyil ki, bu qədər cinayət törətməsinə baxmayaraq, Qriqoryan Ermənistanı göndərilib, sonra da azadlığa buraxılıb. Həmin dövrdə “Novoye vremya” jurnalı, “Moskovskiye novosti” qəzeti və digər mətbu orqanları Sumqayıt hadisələri ilə bağlı öz səslərini qaldırsalar da, bir nəticə olmayıb. Yazılarda istintaqın düzgün aparılmadığı, cinayətin kim tərəfindən törədilməsinin aşkar edilmədiyini qeyd edilirdi.

Sumqayıt hadisələri də başvermə xüsusiyyətinə görə böyük bir terrorun başlanğıcı idi. Məhz bu saxta “genosid”dən sonra minlərlə azərbaycanlı qətlə yetirildi. Azərbaycanın 20 faizi işğal edildi.

Lakin bu, son deyildi. Ermənilər sonradan neçə-neçə belə terror aktları törətdilər, torpaqlarımızın bir hissəsini işğal etdilər. Amma işğalçılar, terroristlər, müharibə caniləri bir gün öz cəzalarını almalı idilər. Nəhayət, 44 günlük Vətən müharibəsi erməni faşistlərinin başını əzdi, onları məhv etdi. Müzəffər Ali Baş Komandan və qəhrəman ordumuz 44 gün ərzində ermənilərin şah damarını qırdı. Onların 30 il ərzində viranə qoyduqları Qarabağ azad edildi.

**Akif Əliyev,
Azərbaycan. -2021. - 28 fevral. - S. 5.**

Sumqayıt hadisələrinin canlı şahidiyəm

2019-cu ilin noyabrında Azərbaycan Prezidenti Sumqayıtın 70 illik yubileyi ilə əlaqədar şəhərimizdə keçirilən tədbirdəki çıxışında 1988-ci ildə burada törədilmiş erməni təxribatına diqqəti cəlb edərək bildirmişdir ki, həmin hadisələr erməni millətçilərinin əməlləri idi. İllərdir ki, onlar Sumqayıt şəhərinə qara yaxmaq, ləkə vurmaq istəyirlər. Sumqayıt hadisələri Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan qoparılmasına və keçmiş SSRİ-nin dağılmasına təkan verəcək vasitələrdən biri kimi düşünülmüşdü.

Ayyarımılıq Vətən müharibəsində işğalçıların “böyük Ermənistan” ideyasının yerlə-yeksan edilməsi, doğma Qarabağımızın zəbt olunmuş torpaqlarının xilasını ermənilərin bütün niyyətlərini puça çıxartdı. Onlar Sumqayıtdan əvvəl və sonra törətdikləri pisliklərin bədəlini artıqlaması ilə ödəməli oldular. Amma yenə də bədnam bir millətlə qonşu olduğumuzu unutmamalı, hər zaman ayıq-sayıq olmalıyıq.

Mən uzun illərdən bəri Sumqayıtda yaşayan bir müəllim kimi, daim bu şəhərin ictimai-siyasi həyatında yaxından iştirak etmişəm. Yarım əsrdən çoxdur ki, bu şəhərdə pedaqoji fəaliyyətlə məşğulam. İnamlı deyə bilərəm ki, sovet dönməsində Sumqayıt, sözün əsl mənasında, beynəlmiləl bir şəhər olub və burada milli zəmində hansısa bir hadisənin baş verməsi absurd idi. Özüm də əslən Sisyandan olduğum üçün Sumqayıt hadisələrini törətmiş ermənilərin necə ikiüzlü, xain, nankor olduqlarından xəbərdaram. Hamısı arxadan kürəyə bıçaq saplamağın ustasıdır.

Qərbi Azərbaycanda soydaşlarımıza qarşı vəhşi şovinist hərəkatlər törədilməsi ilə paralel olaraq Sumqayıtda təhrikçi qüvvələr meydana olmuşdu. Onlar Qərbi Azərbaycanın müxtəlif rayonlarından gəldiklərini, orada azərbaycanlılara amansız divan tutulduğunu, qızların zorlandığını, qocaların, ağbırəklərin döyülərək öldürüldüyünü Sumqayıt Şəhər Partiya Komitəsinin böyür-başında, kolxoz bazarının və univərmağın ətrafında bol-bol toplaşan sakinlərə bildirir və aranı qızıqsırdırdılar. Nəticədə getdikcə gənclərimizdə intiqam hissləri alovlanırdı.

Bəs, 1988-ci ilin fevral ayında milli zəmində təxribat üçün niyə məhz Sumqayıt seçilmişdir? Görünür, çoxmillətli bir şəhər olduğu üçün diversiya və qətlərin təşkilatçılarının niyyətlərinə uyğun gəlirmiş. Bir də ki, o dövrdə artıq respublikada, o cümlədən də Sumqayıtda əhali arasında rəhbərlikdən müəyyən narazılıqlar vardı. Qorbaçov hökuməti Azərbaycanda rəhbərliyə ermənipərəst adamları yerləşdirmişdi. Buna görə də Azərbaycan xalqında respublikanın rəhbər şəxslərinə qarşı nifrət yaranmışdı. SSRİ DTK-sından “xeyir-dua” alan ermənilər Azərbaycan xalqının bu narazılığından istifadə edərək məhz Sumqayıtda təxribata əl atdılar.

Talan “teatrı” üçün bu şəhərin seçilməsinin bir səbəbi də o idi ki, burada Azərbaycanın müxtəlif rayon və şəhərlərindən minlərlə dəliqanlı gənc var idi. Onlar ata-ana himayəsindən kənarada olan və özlərini göstərməyə meyilli, necə deyərlər, tez qızıqşan cavanlar idi. Bundan başqa, həmin vaxt Sumqayıtda şərti cəza almış 20 minədək dustaq da yerləşdirilmişdi. Bədxahlarımız yaxşı bilirdilər ki, təxribat baş versə, Sumqayıt “uşaqları” dərhal ön cərgələrdə olacaqlar.

Sumqayıtın 3-cü mikrorayonunda mənzil istismar sahəsinin pasport qeydiyyatçısı olan Laura Lalayan “Krunk” təşkilatına üzv olmayan və maliyyə yardımını göstərməyən ermənilərin adlarının qarşısına qara xətt qoyaraq, siyahını təxribatı icra etmək tapşırığı almış Eduard Qriqoryana təqdim etmişdi. Heç kəs fərqi nə varmırdı ki, niyə dağıdıcı dəstəni arxasınca aparın Qriqoryan hansısa binanın 1-ci mərtəbəsindəki erməniyə toxunmurdu, lakin 2-ci, yaxud da 3-cü mərtəbədəki erməni sakinləri hədəf seçirdi, məhz onlara divan tutur, öldürür və ya öldürtdürürdü. Çünki 1-ci mərtəbədəki erməni “Krunk” cəmiyyətinin üzvü idi və Ermənistanın mənafeyini müdafiə edirdi. Lakin öldürülən ermənilər siyasət meydanından uzaq idilər və “Krunk”a üzvlük haqqı ödəmirdilər. Öldürülmüş 80, 82 yaşlı erməninin siyasət nəyinə gərəkdi ki?

Sumqayıtdakı mitinqlərdə təxribatçı çıxışlar edənlərin kimliyi də sonradan bizə məlum oldu. Hadisələr davam edərkən baş verənlərin görüntüləri dünyanın müxtəlif ölkələrində yayılmışdı. Evlərin damına kameralar quraraq, hadisələri lentə alırdılar.

Hadisələr zamanı “kapitan” rolunu oynayan Qriqoryanı mən də tanıyırdım. “Paşa” ləqəbi ilə çağrılırdı. Dəfələrlə həbsdə yatmışdı. Buna görə də xüsusi xidmət orqanları onu ələ almışdı. Proseslər isə gizli gedirdi. Heç kəs Qriqoryanın niyyətindən xəbərdar deyildi. 3-cü mikrorayonda, avtovağzal ərazisində hadisələr başlananda Qriqoryan ön cərgədə dayanmışdı. Ünvanlara həmlələr zamanı da

“flaqman” o idi.

Deyə bilərsiniz ki, Qriqoryan erməni soyadıdır. Azğınlaşan kütlə isə onun, yəni bir erməninin təxribatçı fikirlərinə inanaraq hərəkət edirdi. Məsələ onda idi ki, həmin vaxt bizdə beynəlmiləçilik əhval-ruhiyyəsi hökm sürürdü. Yəni Sumqayıt 80-dən çox millətin nümayəndələrinin yaşadığı bir sənaye şəhəri idi. Bəlkə də onun arxasınca gedən gənclərin çoxu Qriqoryanın erməni olduğundan xəbərsiz idi. Azərbaycan dilini elə gözəl bilirdi ki, adam mat qalırdı. Hətta bir dəfə söhbət edəndə o, “filankəs mısmırığını salladı” şəklinə bir cümlə işlətməmişdi. Heç azərbaycanlıların bəziləri “mısmırığı” sözünün mənasını bilmirlər. Ləqəbi də “Paşa” olduğuna görə heç bir şübhə yaratmırdı. Onun arxasınca gedən gənclərimiz Sumqayıt zavodlarında fəhlə işləyən və siyasətdən uzaq adamlar idilər. Elə bizim özümüz də ilk əvvəl gedən proseslərdən xəbərsiz idik. Hadisələrin məkrli bir ssenari olduğu ağılımıza da gəlməzdi.

İsrailə köçmüş bir bakılı Tel-Əvivdə çıxan “Kruq” qəzetində dərc etdirdiyi “Bakı gündəliyi”ndə yazırdı: “Keçmiş həmvətənim olan qadın etiraf edirdi ki, Sumqayıt azərbaycanlıların erməniləri qəhrəmancasına qoruduqları şəhərdir. Qətlərə, əlbəttə, ermənilər rəvac vermişdilər. Tutulanların işinə isə qəsdən Rusiyanın məhkəmələrində baxılıb ki, çirkin niyyətlər ört-basdır edilsin”. İsveçdə yaşayan erməni siyasi xadim və yazıçı Vaqə Avetyan özünün sensasion fikirlərilə soydaşlarının iç üzünü ortaya qoyub. Sumqayıt hadisələrinin ildönümü ərəfəsində o bildirib ki, həmin dövrdə yaşanan hadisələri azərbaycanlılar deyil, SSRİ rəhbərliyinin köməyi ilə ermənilər həyata keçiriblər. “Ermənilər Qarabağı qonşularından alıb dünyaya göstərmək istədilər ki, necə ağıllı, qədim keçmişə malik xalqdırlar. Eləcə də demək istədilər ki, azərbaycanlılar necə pis xalqdır”, -deyə erməni yazıçı bəyan edib.

Unuda bilmirəm ki, günahı olmayan adamlara Sumqayıt hadisələrinə görə cəzalar kəsdilər. İstintaq qanuna zidd formada aparıldı. Hadisələrin əsas təşkilatçısı bir tərəfdə qaldı, Moskvada Əhməd Əhmədova ölüm hökmü oxundu. Əhmədi də yaxşı tanıyırdım. Onun haqqında məqalə də yazmışam. Sonradan ata-anası ilə həmsöhbət olduq. Valideynləri bildirirdi ki, Əhməd müharibədən, davadalaşdan uzaq insan idi. O zaman Sumqayıt Dövlət Dram Teatrında çalışan Xalq artisti Afaq Bəşirqızı ilə bağlı da əsassız iddialar qaldırılmışdı. Mən özüm 9 dəfə prokurorluğa çağırılmışdım. Dostlarım mənə əvvəlcədən demişdilər ki, kitablarımın hamısını gizlədim. Çünki adım təhrikçi millətçilər siyahısına düşmüşdü. Əvvəlcə direktor işlədiyim məktəbə, sonra evimə gəlib yoxlama apardılar. Təsadüfən evimizdə yun darağı tapmışdılar. Məsələni qəlizləşdirərək həmin darağın silah məqsədilə istifadə oluna biləcəyindən şübhələnməyə başladılar. Yoldaşım dərhal içəri yun gətirərək daramağa başladı ki, həmin əşya silah deyil, bu məqsəd üçün istifadə olunur. Elə şeirlərim vardı ki, ələ keçəydi, mənə də millətçi damğası vurula bilərdi.

Sumqayıt hadisələrindən sonra bir çox vətənpərvər insan incidildi, hamısına millətçi damğası vurdular. Əgər Sovet İttifaqı dağılmasaydı, bəlkə də o “xəmir” hələ çox su aparacaqdı. Haqq nazilsə də, üzülməz. Bu gün müzəffər Ali Baş Komandanımız İlham Əliyevin qətiyyəti, qəhrəman Milli Ordumuzun hünəri sayəsində dünya erməniliyi və onun qonşu torpaqlarını ələ keçirmək niyyətləri tam iflasa uğrayıb. Amma yenə də başlarına gələnlərdən ibrət dərsi almır, imkan düşdükcə dövlətimizi gözdən salmaq, Silahlı Qüvvələrimizi aşağılamaq cəhdində bulunur, Qarabağda dinc erməni əhalisinin incidildiyi barədə yalanlar uydurur, hətta 33 il öncə özlərinin törətdikləri Sumqayıt hadisələrini öz xeyirlərinə gündəmə gətirirlər. Bəlkə Azərbaycanın “dəmir yumruğu” onlara azlıq edib?

Əvəz Mahmud Lələdağ,
Sumqayıt Dövlət Universitetinin müəllimi,
şair-dramaturq
Xalq qəzeti. - 2021-ci il. - 28 fevral. - S. 3.

**Sumqayıt hadisələri SSRİ və Ermənistan xüsusi xidmət orqanlarının
birgə hazırladıqları plan idi**

XX əsrin sonlarında Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan ayrılmasını, tarixən Ermənistan ərazisində yaşayan azərbaycanlıların doğma torpaqlardan zorakılıqla və kütləvi qovulmasını, Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzünü və işğalçılıq siyasətini həyata keçirmək məqsədi ilə atacaqları zorakı metodlarını “əsaslandırmaq” məqsədilə anti-Azərbaycan kampaniyasını həyata keçirən bədnam qonşu dövlətin rəhbərliyi, erməni millətçiləri, siyasi ideoloqları və terror təşkilatları 80-ci illərin ikinci yarısında fəaliyyətə başladılar. Məhz Sumqayıt hadisələri də erməni millətçilərinin Dağlıq Qarabağı işğal etmək üçün Ermənistan xüsusi xidmət orqanları və SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi tərəfindən təşkil edilmiş xüsusi bir plan olmuşdur. Bu hadisələr ermənilərin Azərbaycan torpaqlarını zəbt etmək üçün hələ xeyli əvvəl başladığı planın ideoloji əsaslarını qoymaqla sonradan siyasi-hərbi mərhələyə keçidin başlanğıcı oldu.

Məlum olduğu kimi, bütün dövrlərdə Dağlıq Qarabağa dair ərazi iddiaları kənardan, məhz Ermənistanın təbliği, təhriki və təzyiqi ilə ortaya atılmışdır. Sovet dövründə mərkəzi hakimiyyət orqanlarının himayədarlığı ilə Azərbaycan əleyhinə məqsədyönlü şəkildə təbliğat kampaniyası aparılmış və nəticədə, mənfi ictimai fikir formalaşdırılmışdır. 1986-cı ilin fevral ayında ermənilər SSRİ-də irəli sürülən “aşkarlıq” və “demokratiya” ideyalarından sui-istifadə edərək, Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin (DQMV) mərkəzində – Xankəndidə tarix və mədəniyyət abidələrini qoruyan “Krunk” adlı təşkilat yaratdılar. Ancaq sonradan məlum oldu ki, “Krunk” sözü rus dilində “Комитет Революционного Управления Нагорного Карабаха” sözlərinin baş hərflərindən yaranmışdı. Təşkilatın əsas məqsədi isə tarixi abidələri qorumaq deyil, DQMV-ni Ermənistana birləşdirməyə nail olmaq idi.

Artıq 1987-ci ilin iyun-iyul aylarında ermənilər Xankəndinin küçələrində Dağlıq Qarabağı Ermənistana birləşdirmək üçün təbliğat apararaq, bu istiqamətdə vərəqələr yayırdılar. Ayrı-ayrı adamların İttifaq rəhbərliyinə yazdıqları məktublar artıq bu dövrdə müxtəlif kollektivlərdən imzalar toplanması kampaniyasına çevrildi və ərazi iddialarının yeni mərhələsinin təməli qoyuldu. Bu hərəkətin əsas aparıcı qüvvəsi olan “Krunk” təşkilatı da gizli, eyni zamanda, geniş fəaliyyət göstərirdi. İlin ikinci yarısında Yerevandan müntəzəm olaraq Xankəndinə gələn emissarlar ermənilər arasında fəal iş apararaq, xüsusi imzalar toplamaqla Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan ayrılaraq Ermənistana birləşmək ideyasını təbliğ edirdilər. Eyni zamanda, 1988-ci il yanvarın 25-də ermənilərin azərbaycanlı yaşayış məntəqələrinə basqınları nəticəsində Ermənistan SSR-in Qafan və Mehri rayonlarından qovularaq didərgin salınmış ilk yüzlərlə azərbaycanlı qaçqın Azərbaycana gəldi. Yanvar-fevral aylarında Ermənistan SSR-dən zorla qovulmuş 4 min nəfərdən çox azərbaycanlı Azərbaycana gələrək, əsasən, Sumqayıtda məskunlaşdılar.

Ermənistanın Azərbaycana ərazi iddiaları və hərbi təcavüzü necə başladı? Hadisələrin qarşısını almaq olardımı? XX əsrin sonlarında birbaşa sovet rəhbərliyinin ermənilərə açıq himayədarlığı sayəsində Dağlıq Qarabağın məqsədyönlü şəkildə Azərbaycandan ayrılması, Ermənistana birləşdirilməsi üçün planlı addımlar atıldı.

1988-ci il fevralın 8-də erməni millətçiləri Xankəndidə DQMV-nin Azərbaycan SSR-dən Ermənistan SSR-in tərkibinə verilməsi tələbi ilə yeni imza toplanması kampaniyasına başladılar. Fevralın 12-də DQMV-də gizli fəaliyyət göstərən millətçi “Krunk”un təşkilatçılığı ilə ermənilər DQMV-nin Ermənistana birləşdirilməsi tələbi ilə ilk mitinq keçirdilər. Fevralın 18-də M.Qorbaçovun SSRİ-də milli münasibətlər məsələsinə yenidən baxılmasının vacibliyini bildirməsi vəziyyəti daha da gərginləşdirdi. Bu çıxışdan istifadə edən ermənilər fevralın 20-də DQMV Xalq Deputatları Sovetinin XX çağırış növbədənənar sessiyasında “DQMV-nin Azərbaycan SSR tərkibindən Ermənistan SSR tərkibinə verilməsi haqqında Azərbaycan SSR və Ermənistan SSR Ali Sovetləri qarşısında vəsatət qaldırmaq barədə” qərar qəbul etdilər. Qeyd etmək lazımdır ki, fevralın 22-də bu qeyri-qanuni qərardan 2 gün sonra Xankəndi-Ağdam şose yolu üstündə yerləşən Əsgəran qəsəbəsi yaxınlığında ermənilərin açdığı atəş nəticəsində Əli və Bəxtiyar adlı iki azərbaycanlı gənc həlak oldu. İlk qanı məhz ermənilər tökdülər.

1985-1991-ci illərdə SSRİ DTK sədrinin birinci müavini işləmiş Filip Bobkovun “DTK və hakimiyyət” adlı kitabında əsaslı faktlar vardır. F.Bobkov bu barədə yazır: "Fakt faktlığında qalır. İlk qurbanlar azərbaycanlılar oldu. Münaqişənin başlanmasında ilk qanı məhz ermənilər tökdülər".

1988-ci il fevralın 26-da Sov. İKP MK-nın Baş katibi Mixail Qorbaçovun Azərbaycan və Ermənistan zəhmətkeşlərinə (sonuncu ifadə olduğu kimi verilmişdir – müəllif) müraciəti münaqişənin tezliklə həll olunacağına olan ümidləri bir qədər də azaltdı. Müraciətdə deyilirdi: “Bu muxtar vilayətin Azərbaycan SSR-in tərkibindən Ermənistan SSR-in tərkibinə keçməsi məsələsi qaldırılmışdır...Biz müxtəlif ideyaların və təkliflərin açıq müzakirəsindən boyun qaçırmağın tərəfdarı deyilik”. Müraciətdə ermənilərlə yanaşı, azərbaycanlılar da şüurlu və məsuliyyətli olmağa çağırılırdı.

Elə həmin gün Qarabağ hərəkatının ideoloqlarından olan qatı millətçi və Azərbaycan xalqının əleyhinə çıxışları və əməlləri ilə “seçilən” Z.Balayanı və S.Kaputikyanı Moskvada əvvəlcə A.Yakovlev sonra isə Baş katib M.Qorbaçov qəbul etdi. Qəbulda M.Qorbaçovun müşavirlərindən biri Georgi Şahn azarov da iştirak edirdi.Tomas de Vall “Qara bağ” kitabında yazır:“Moskvadan qayıdan Silva Kaputikyan televiziya ilə, Zori Balayan isə mitinqdə çıxış edərək kütləvi mitinqləri bir ay müddətində təxirə salmağın vacibliyini bildirdilər. Silva Kaputikyan isə ermənilərə vəd verərək demişdir: “Biz bu məğlubiyyəti qələbəyə çevirməliyik”.

F.Bobkov bu görüşlə bağlı “DTK və hakimiyyət” adlı kitabında yazır ki, bu görüşlərin nə üçün lazım olduğunu demək çətinidir. Nə üçün Moskvada ancaq erməniləri qəbul etmişdilər? Bu, açıq-aşkar, nümayişkəranə tərəfkeşlik nəyə lazım idi? ...Azərbaycanlılarda hakimiyyətin bu hərəkatları nəinki təəccüb doğurdu, hətta onlarda belə hiss yaratdı ki, onları satıblar. Ermənilər isə sevinirdilər, həmdə Moskvadan qayıdan S.Kaputyan və Z.Balayan birmənalı olaraq birdirmişdilər ki, Qarabağ mün aqişəsində Qorbaçov ermənilərin tərəfindədir”.

Bir gün sonra, yəni fevralın 27-də SSRİ baş prokurorunun müavini Aleksandr Katusev gözlənilmədən Mərkəzi televiziya və Azərbaycan radiosu ilə çıxış edərək, Əsgəranda həlak olan iki nəfərin milliyyətini hadisədən 5 gün sonra açıqladı. Niyə məhz Sumqayıtda iğtişəşlər başlayan gün bu məlumat təcili ictimaiyyətə çatdırıldı? Amma hadisə baş verən ilk 2 gün ərzində baş prokurorun müavini öldürülənlərin etnik mənsubiyyətini bildirməmişdi.Aleksey Zveryev “Qafqazda mübahisəli sərhədlər. Qafqazda etnik münaqişələr, 1988-1994-cü illər” əsərində yazır: “SSRİ baş prokurorunun müavini A.Katusov fevralın 27-də Mərkəzi televiziya ilə çıxış edərək milli mənsubiyyəti vurğulayaraq iki azərbaycanlı gəncin qətlə yetirilməsi haqda məlumat verdi. Bu çıxış mümkündür ki, katalizator rolunu oynadı”.F.Bobkovun bu görüşlə bağlı öz kitabında Sumqayıt hadisələri haqqında da maraqlı faktlar vardır. Heç şübhəsiz ki, 1988-ci il fevralın 27-29-da Sumqayıtda əvvəlcədən hazırlanmış plan üzrə törədilən iğtişəş həmin dövrdə həyata keçirilən məqsədyönlü təxribatların kulminasiyası idi. Baş katib M.Qorbaçovun S.Kaputikyanla Z.Balayanı qəbul etməsi və Əsgəranda öldürülənlərin məhz azərbaycanlı olmaları haqda rəsmi məlumat qızıışdırıcı təsir göstərdi.

İğtişəşlərdən bir neçə gün əvvəl 100-dən çox saqqallı və qara gödəkçəli erməni millətindən olan təxribat qrupu Sumqayıta göndərilmişdi. Onlar şəhərin “Dalğa” və “Sumqayıt” mehmanxanalarında yerləşdirilmişdi. Şərti olaraq “Nalyotçik” adlandırılan qrupun üzvləri fevralın 27-də küçələrə çıxaraq, əhali arasında milli zəmində iğtişəşlərin həyata keçirilməsi üçün iş aparmağa başladılar. Halbuki hadisələr ərəfəsində və hadisələr baş verən gün Sumqayıt şəhərində və ətrafında SSRİ Daxili İşlər Nazirliyinin Daxili Qoşunları və ordu birləşmələrinin kifayət qədər canlı qüvvəsi və texnikası olsa da, onlar tərəfindən vəziyyətin nəzarət altına alınması üçün vaxtında qabaqlayıcı tədbirlər görülmədi. Niyə? Bu sual indi hamıya gün kimi aydındır. Etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətini həyata keçirmək üçün məqsəd Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan ayrılaraq Ermənistana birləşdirmək ideyasını hərbi vasitələrlə reallaşdırmaq, eləcə də Ermənistandan azərbaycanlıları zorakılıqla deportasiya etmək idi. Şəhərinin əhalisi 1988-ci ildə 258.200 nəfər təşkil edirdi. Sumqayıtın iri sənaye, mədəniyyət, elm mərkəzinə çevrilməsində keçmiş SSRİ-nin müxtəlif regionlarından gəlmiş xalqların nümayəndələrinin xidmətləri vardı. Bu şəhər əhalisinin milli tərkibində də özünü göstərmişdir. Belə ki, 1959-cu ildə burada 10-dan artıq millətin nümayəndələri yaşayırdısa, 1970-ci ildə onların sayı 15-ə, 1979-cu ildə 77-yə, 1989-cu ildə isə 81-ə çatmışdı. Buna baxmayaraq şəhər əhalisinin mütləq

Bakının 25 kilometrliyində yerləşən, çoxmillətli Sumqayıt əksəriyyətini azərbaycanlılar təşkil edirdi. 1979-cu ilin əhali siyahıyaalınmasının nəticələrinə görə azərbaycanlılar ümumi şəhər əhalisinin 68,8 faizini, ruslar 18 faizini, ermənilər 6,7 faizini təşkil edirdi.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu dövrdə Ermənistandan qovulan azərbaycanlıların bir qismi Sumqayıta üz tutmuş, burada məskunlaşmışdı. O zamanadək Ermənistanın 20 rayonundan təkcə Sumqayıta 18 min 330 nəfər qaçqın və ya 3030 ailə gəlmişdi. Sıralarında 4 rus ailəsinin olduğu qaçqınların çoxu küçələrdə evsiz-eşiksiz qalmışdı.

Yaranmış gərgin şəraitdə, ermənilər tərəfindən qabaqcadan hazırlanmış plan əsasında və onların bilavasitə iştirakı ilə fevralın 28-29-da Sumqayıtda baş verən kütləvi iğtişələr nəticəsində 26 erməni, 6 azərbaycanlı qətlə yetirildi. Bədən xəsarəti alan 198 nəfərin 87 nəfəri xəstəxanaya yerləşdirildi. 60 mənzil qarət edildi, 14 avtomaşın yandırıldı, 8 avtomaşın zədələndi, 16 ticarət obyektinin şüşələri qırıldı. Azərbaycan SSR Daxili İşlər Nazirliyinin 17 avtomaşını əzildi.

O zaman SSRİ Prokurorluğunun ilkin istintaq-əməliyyat qrupunun üzvü olmuş Vladimir Kaliniçenko və digərləri çıxış edərək Sumqayıt hadisələrinin erməni lobbisinə xidmət edən SSRİ rəhbərliyinin sifarişi ilə SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi tərəfindən təşkil olunduğunu, bu səbəbdən də iğtişələrin təşkilatçılarından heç kimin məsuliyyətə cəlb olunmadığını bildirmişdir.

Ermənistan və erməni lobbisi dairələri tərəfindən Sumqayıt hadisələri qəsdən Azərbaycana qarşı təbliğat və dezinformasiya məqsədilə istifadə edilsə də, sonradan Azərbaycan dövlətinin həyata keçirdiyi tədbirlər, aparılmış obyektiv və faktlara söykənən istintaq materialları ilə həmin iğtişələrin məhz erməni millətçilərinin və onların havadarlarının öz məkrli niyyətlərinə nail olmaq məqsədilə təşkil edilərək törədilməsi kifayət qədər və təkzibedilməz faktlarla sübuta yetirilmişdir.

Belə ki, Baş Prokurorluq, Daxili İşlər Nazirliyi və Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti əməkdaşlarından ibarət istintaq-əməliyyat qrupu tərəfindən Sumqayıt hadisələri ilə əlaqədar istintaq zamanı müəyyən edilmişdir ki, 1988-ci il fevralın 28-29-da Sumqayıtda baş verən hadisələrin kökündə “Krunk” və “Qarabağ” təşkilatlarının erməni millətçi hərəkatı üçün vəsait topladığı, ümumi büdcəyə pul ödəməyənləri isə cəzalandırmaq qərarına gəldikləri, elə məhz buna görə də Sumqayıtda evlərinə hücum edilən ermənilərin məhz “Krunk” təşkilatına pul ödəməyən ermənilər olmaları haqda fikirlər təsdiqini tapmışdır.

Bununla yanaşı, istintaqla 1988-ci ilin yanvar-fevral aylarında ermənilər tərəfindən Sumqayıt şəhərindəki əmanət kassalarından əmanətlərin kütləvi şəkildə çıxarılması müəyyən olunmuşdur. 1988-ci ilin yanvar-fevral aylarında, yəni, Sumqayıtda kütləvi iğtişəş baş verməzdən əvvəl şəhərdə fəaliyyət göstərən 14 əmanət kassasından milliyətçə erməni olan 84 əmanətçi tərəfindən 143 min 64 rubl məbləğində əmanətlər götürülmüş və həmin aylarda şəhərdə fəaliyyət göstərən poçt bölmələrindən Ermənistanla çoxsaylı telefon danışqları aparılmış, pul köçürmələri edilmişdir. Faktlar sübut edir ki, törədilmiş talanlar təsadüfi olmamışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, talanlar başlamazdan əvvəl şəhərdə yaşayan imkanlı ermənilərin əksəriyyəti Sumqayıtı tərk etmiş, şəhərdə qalan imkansız ermənilərin bəziləri zərər görmüşdülər. Erməni millətçilərinin tarixində ermənilərin bu üsuldən istifadə etdikləri haqqında kifayət qədər tutarlı faktlar mövcuddur. Yəni Sumqayıtda da baş verəcək hadisələr əvvəlcədən planlı şəkildə hazırlanmış və yerli ermənilər xəbərdar edilmişdi.

Bununla yanaşı, baş vermiş talan və qətlərdə erməni millətindən olanlar xüsusi tapşırıqla “fəallıq” göstərmiş, öz millətindən olanlara qarşı amansızlıq etmişlər. Sonradan istintaqla müəyyən edilmişdir ki, iğtişələrin təşkilatçılarından biri milliyətçə erməni Eduard Qriqoryan olmuşdur. Belə ki, istintaq materiallarının araşdırılması zamanı bir sıra mühüm məqamlar ortaya çıxdı. Sənədlər təsdiq edir ki, Eduard Qriqoryan və onun rəhbərlik etdiyi qrup iğtişələr zamanı daha çox qəddarlıq edərək 6 erməni qətlə yetirmişdir.

Erməni millətindən olan Sumqayıt şəhər sakinlərinin öldürülməsinə görə məhkum olunmuş Eduard Qriqoryan 1989-cu il dekabrın 22-də hökm oxunduqdan sonra – SSRİ mövcud olduğu zaman – 1991-ci il avqustun 26-da Yerevan şəhər 1 saylı istintaq təcridxanasına köçürülmüş, sonradan azadlığa buraxılmış və hazırda Ermənistanın xüsusi xidmət orqanlarının himayəsi altında üçüncü ölkənin ərazisində yaşamaqdadır.

Qeyd etmək vacibdir ki, istintaq qrupu tərəfindən toplanmış materialların qiymətləndirilməsi və təhlili təsdiq edir ki, Sumqayıtdakı iğtişaş Azərbaycana qarşı Ermənistan xüsusi xidmət orqanları və SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi tərəfindən təşkil edilmiş xüsusi bir plan olmuşdur. SSRİ dövründə foto-video çəkilişə xüsusi nəzarət və senzura tətbiq olunmasına baxmayaraq, Sumqayıt hadisələrinin əvvəlindən axırınacan foto-video çəkilişi aparılmış və Mərkəzi televiziya vasitəsilə erməni mənşəli Henrix Borovikin aparıcısı olduğu “Vzqlyad” adlı proqramda iki dəfə göstərilmiş, sonra isə SSRİ ərazisindən çıxarılaraq erməni lobbı təşkilatları vasitəsilə anti-Azərbaycan kampaniyasının tərkib hissəsi kimi dünyada yayılmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Sumqayıt hadisələrini təhlil edərək demişdir: “Heç kim üçün sırr deyil ki, Sumqayıt hadisələrini erməni millətçiləri törətmişdilər. Bu, onların təxribatı idi və orada ən çox qəddarlıq göstərən erməni millətindən olanlar idi. Məqsəd də aydındır ki, bu hadisədən istifadə edib Azərbaycana qarşı əsassız iddialar irəli sürülsün və ondan sonra azərbaycanlılara qarşı soyqırımı əsaslandırılınsın”.

Elçin Əhmədov,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının professoru,
siyasi elmlər doktoru

Hərbi And. - 2021. - 5 mart. - S. 12-13.